

INKLUZIJA

IZMEĐU

ŽELJE I MOGUĆNOSTI

**ISTRAŽIVANJE POKRAJINSKOG OMBUDSMANA
AUTONOMNE POKRAJINE VOJVODINE**

Elektronska verzija izveštaja dostupna na:

<http://www.ombudsmanapv.org>

**Zamenica pokrajinskog ombudsmana
za zaštitu prava deteta:**

Marija Kordić

Autor izveštaja:

Oliver Muškinja

Istraživački tim:

Oliver Muškinja - stručni saradnik za odnose sa javnošću i programe saradnje

dr Svetlana Lazić – savetnica za zaštitu prava deteta

Sanja Rista – viša stručna saradnica za zaštitu prava deteta

Pokrajinski ombudsman
Autonomne Pokrajine Vojvodine

Bulevar Mihajla Pupina 25
Novi Sad, 21000
Tel/fax: 021/487-41-44

www.ombudsmanapv.org
office@ombudsmanapv.org

INKLUZIJA – IZMEĐU ŽELJE I MOGUĆNOSTI

Istraživanje Pokrajinskog ombudsmana o realizaciji inkluzije u osnovnim školama u AP Vojvodini

SADRŽAJ:

1. Inkluzija u obrazovanju	3
Šta je inkluzivno obrazovanje?	3
Najvažniji principi i rešenja inkluzivnog obrazovanja	4
2. Relevantni dokumenti	5
Podrška u implementaciji	8
3. Cilj istraživanja, istraživačka pitanja i metodološki postupak	10
4. Rezultati istraživanja	12
Najveći problemi u sprovođenju inkluzije	28
Prevazilaženje postojećih problema	30
5. Modeli kojima težimo	31
Trendovi inkluzivnog obrazovanja u Finskoj	31
Inkluzija u Sloveniji	34
6. Okvir za inkluzivno obrazovanje	36
Resursi	36
Kontekstualni okvir	38
Procesi	38
Rezultati	40
Okvir za inkluzivno obrazovanje	41

1. Inkluzija u obrazovanju

Šta je inkluzivno obrazovanje?

Osnovna ideja inkluzivnog sistema obrazovanja jeste povećanje dostupnosti obrazovanja svakom detetu i istovremeno stvaranje uslova za kvalitetno obrazovanje u skladu sa potrebama i sposobnostima deteta. Ovakvo obrazovanje koje je zasnovano na pravu deteta da ima pristup obrazovanju koje je usmereno na njega i njegove specifične potrebe u stručnoj literaturi se naziva **inkluzivno obrazovanje**.¹ U inkluzivnoj nastavi prihvaćena su i optimalno uključena deca sa razvojem teškoćama, bez obzira na njihovu psihofizičku razvijenost (daroviti i prosečni učenici, deca sa smetnjama u učenju, deca sa invaliditetom i sl.), rasnu, etničku, lingvističku ili bilo koju drugu pripadnost i određenje.² U kontekstu ovog istraživanja, inkluzija se pre svega odnosi na uključivanje dece sa smetnjama u razvoju u redovni sistem osnovnog obrazovanja uz podršku stručnog lica.

3

Cilj inkluzivnog obrazovanja je uklanjanje svih vidova barijera i diskriminacije, koje bi se odnosile na pol, nacionalnu pripadnost, versko i socioekonomsko poreklo, sposobnosti, zdravstveno stanje ili bilo koje drugo lično svojstvo pojedinca, kao i omogućavanje društvene kohezije.³

Inkluzija je proces. Inkluzija se mora posmatrati kao neprestano traženje boljih načina reagovanja na različitost.

Inkluzija vodi računa o prepoznavanju i uklanjanju barijera. Ona obuhvata prikupljanje, sređivanje i evaluaciju informacija iz širokog spektra izvora kako bi se planiralo poboljšanja politike i prakse.

Inkluzija podrazumeva prisustvo, participaciju i postignuća svih đaka. „Prisustvo“ se odnosi na to gde deca uče i koliko pouzdano i uredno pohađaju školu; „participacija“ se odnosi na kvalitet njihovih iskustava u školi i stoga mora da obuhvati i to kako učenici vide sami sebe; a „postignuće“ označava rezultate učenja kroz nastavni plan i program, a ne samo proveru znanja ili ispitne rezultate.

Inkluzija stavlja poseban akcenat na one grupe učenika za koje postoji rizik od marginalizacije, isključenosti ili postizanja slabijih rezultata. To ukazuje na moralnu odgovornost da se obezbedi da te grupe, koje su prema statističkim podacima u većem „riziku“, budu praćene i da se, gde je to potrebno, preduzmu koraci kako bi se obezbedilo njihovo prisustvo, participacija i postignuće u obrazovnom sistemu.

Sistem obrazovanja usmeren na povećanje inkluzivnosti bi trebalo da u znatnoj meri poveća dostupnost i kvalitet obrazovanja za decu iz socijalno nestimulativnih sredina (romske,

¹ Potrebno je razdvojiti pojam integracije od pojma inkluzije: integracija podrazumeva da učenik biva uključen u postojeći sistem obrazovanja, ali bez prilagođavanja učeniku i njegovim potrebama. U tom slučaju učenik se najviše oslanja na svoje sposobnosti snalaženja, na svoju upornost i pomoć roditelja.

² Petković, V. (2009.), *Škola u inkluzivnom kontekstu*. Sombor: Norma. str. 69.

³ Ciljevi inkluzivnog obrazovanja preuzeti su sa internet stranice Ministarstva prosvete Republike Srbije. Dostupno na: <http://www.mp.gov.rs/page.php?page=142>. Pristupljeno 14. februara 2011.

siromašne, seoske, raseljene), dece i odraslih sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, dece sa teškoćama u učenju, pre svega u okviru redovnog sistema obrazovanja.

Najvažniji principi i rešenja inkluzivnog obrazovanja

➔ Opšti principi sistema obrazovanja i vaspitanja i pravo na obrazovanje

- Jednakopravnost i dostupnost obrazovanja;
- Kvalitetno i uravnoteženo obrazovanje i vaspitanje;
- Puno poštovanje prava deteta, učenika i odraslog;
- Obrazovanje i vaspitanje koje izlazi u susret različitim potrebama učenika;
- Jednake mogućnosti obrazovanja i vaspitanja u skladu sa potrebama i interesovanjima;
- Pristup svim nivoima obrazovanja deci, učenicima i odraslima sa smetnjama u razvoju i invaliditetom.

4

➔ Standardi postignuća

- Standardi postignuća se mogu prilagoditi svakom učeniku u skladu sa njegovim znanjem, razvojnim sposobnostima, stepenu invaliditeta, socijalnom i zdravstvenom statusu.

➔ Individualni obrazovni plan (IOP) i dodatna podrška

- Ustanova obezbeđuje otklanjanje fizičkih i komunikacijskih prepreka i donosi IOP;
- Škola može da utvrdi potrebu za donošenjem individualnog obrazovnog plana ili dodatnom podrškom za obrazovanje.

➔ Upis u školu za obrazovanje učenika sa smetnjama u razvoju

- U školu za obrazovanje učenika sa smetnjama u razvoju mogu da se upišu deca na osnovu preporuke izabranog lekara nadležnog doma zdravlja, a na osnovu procene potreba za pružanjem dodatne obrazovne, zdravstvene ili socijalne podrške učeniku (mišljenje Komisije za procenu potreba za pružanjem dodatne obrazovne, zdravstvene i socijalne podrške deci), isključivo uz saglasnost roditelja.

➔ Završni ispit

- Učenik sa smetnjama u razvoju i invaliditetom polaže završni ispit, u skladu sa njegovim motoričkim i čulnim mogućnostima, odnosno uslovima koje zahteva određena vrsta invaliditeta ili u skladu sa individualnim obrazovnim planom po kome se obrazovao.

➔ Pedagoški asistent

- Pedagoški asistent pruža pomoć nastavnicima, vaspitačima i stručnim saradnicima u vannastavnim i nastavnim aktivnostima kao vid dodatne podrške deci i učenicima, u skladu sa njihovim potrebama.

2.Relevantni dokumenti

Među navedenim dokumentima nalaze se međunarodni dokumenti i dokumenti nacionalnog karaktera koji se u celini ili nekim svojim delom odnose na inkluziju ili neke aspekte inkluzije.

- ➔ **USTAV REPUBLIKE SRBIJE** – Članom 71. Ustava Republike Srbije ustanovljeno je da **svako ima pravo na obrazovanje**.
- ➔ **KONVENCIJA O LJUDSKIM PRAVIMA** – između ostalog sadrži i odluku da svaki pojedinac ima pravo na obrazovanje i mora mu se pružiti prilika da postigne i održava prihvatljiv nivo učenja za njega. Redovne škole sa ovakvom klimom su najefikasniji način suzbijanja diskriminatorskih stavova, kreiranja otvorenih zajednica, izgradnje inkluzivnog društva i ostvarivanja obrazovanja za sve i time se obezbeđuje efikasnije obrazovanje.
- ➔ **KONVENCIJA O PRAVIMA DETETA** - strane ugovornice ove Konvencije su se obavezale da će poštovati i obezbeđivati prava utvrđena Konvencijom svakom detetu koje se nalazi pod njihovom jurisdikcijom bez ikakve diskriminacije i bez obzira na rasu, boju kože, pol, jezik, veroispovest, političko ili drugo uverenje, nacionalno, etničko ili socijalno poreklo, imovinsko stanje, onesposobljenost, rođenje ili drugi status deteta, njegovog roditelja ili zakonskog staratelja.
- ➔ **KONVENCIJA O PRAVIMA OSOBA SA INVALIDITETOM** - svrha Konvencije je promovisanje, zaštita i osiguravanje punog i jednakog uživanja svih ljudskih prava i osnovnih sloboda za sve osobe sa invaliditetom i promovisanje poštovanja njihovog urođenog dostojanstva. Država je obavezna da osigura vaspitanje i obrazovanje u maksimalno integrisanim uslovima.
- ➔ **KONVENCIJA PROTIV DISKRIMINACIJE U OBRAZOVANJU** – države potpisnice se obavezuju da će ukinuti svaku zakonsku odredbu, administrativno uputstvo i postupak koji uključuje diskriminaciju u obrazovanju; da će obezbediti, zakonski ukoliko je to moguće, da ne bude diskriminacije u prijemu učenika u obrazovne institucije; da neće dozvoliti da se u bilo kom obliku pojave ograničenja ili prednosti zasnovana isključivo na osnovu pripadnosti učenika određenoj grupi.
- ➔ **ZAKON O OSNOVAMA SISTEMA OBRAZOVANJA I VASPITANJA** - ovim zakonom uređuju se osnove sistema predškolskog, osnovnog i srednjeg obrazovanja i vaspitanja, i to: principi, ciljevi i standardi obrazovanja i vaspitanja, način i uslovi za obavljanje delatnosti predškolskog vaspitanja i obrazovanja, osnovnog i srednjeg obrazovanja i vaspitanja, vrste programa obrazovanja i vaspitanja, osnivanje, organizacija, finansiranje i nadzor nad radom ustanova obrazovanja i vaspitanja, kao i druga pitanja od značaja za obrazovanje i vaspitanje.

- **ZAKON O SPREČAVANJU DISKRIMINACIJE OSOBA SA INVALIDITETOM** – uređuje se opšti režim zabrane diskriminacije po osnovu invalidnosti, posebni slučajevi diskriminacije osoba sa invaliditetom, postupak zaštite osoba izloženih diskriminaciji i mere koje se preduzimaju radi podsticanja ravnopravnosti i socijalne uključenosti osoba sa invaliditetom.
 - **ZAKON O UDŽBENICIMA I DRUGIM NASTAVNIM SREDSTVIMA** – uređuje se pripremanje, odobravanje, izdavanje i izbor udžbenika i udžbeničkih kompleta za osnovnu i srednju školu, kao i njihovo praćenje i vrednovanje tokom korišćenja u obrazovno-vaspitnom radu.
 - **PRAVILNIK O BLIŽIM UPUTSTVIMA ZA UTVRĐIVANJE PRAVA NA INDIVIDUALNI OBRAZOVNI PLAN, NJEGOVU PRIMENU I VREDNOVANJE** - propisuju se bliža uputstva za utvrđivanje prava na individualni obrazovni plan, njegovu primenu i vrednovanje u predškolskoj ustanovi, osnovnoj i srednjoj školi, (s ciljem postizanja optimalnog uključivanja deteta i učenika u redovan obrazovno-vaspitni rad i njegovo napredovanje i osamostavljanje u vršnjačkom kolektivu, kao i za IOP za učenike sa izuzetnim sposobnostima.)
 - **PRAVILNIK O DODATNOJ OBRAZOVNOJ, ZDRAVSTVENOJ I SOCIJALNOJ PODRŠCI DETETU I UČENIKU** – uređuju se bliži uslovi za procenu potreba za pružanjem dodatne obrazovne, zdravstvene ili socijalne podrške detetu i učeniku i sastav i način rada interresorne komisije.
-
- **SVETSKA DEKLARACIJA O OBRAZOVANJU ZA SVE** – prema ovoj deklaraciji svaka osoba biće u stanju da koristi obrazovne mogućnosti oblikovane tako da mogu da zadovolje osnovne potrebe za učenjem.
 - **MADRIDSKA DEKLARACIJA** – ova deklaracija zalaže se i predlaže rad na ostvarenju vizije u kojoj osobe s invaliditetom nisu objekti milosrđa i pacijenti, već samostalni građani, potpuno integrisani u društvo.
 - **SALAMANKA DOKUMENT O OBRAZOVANJU LICA SA POSEBNIM POTREBAMA (Okvirni principi za delovanje na planu obrazovanja u vezi sa posebnim potrebama)** – cilj ovih principa je inspirisanje politike i praćenje aktivnosti vlada, vladinih organizacija i ostalih organa na sprovođenju principa obrazovanja mladih sa smetnjama u razvoju u praksu.
 - **STANDARDNA PRAVILA UN O IZJEDNAČAVANJU MOGUĆNOSTI ZA OMETENU DECU** – dokument sadrži smernice za politiku svih država. Posebno se ističe razvijanje svesti o potrebama i pravima osoba s teškoćama u razvoju, kao što su prava na zdravstvenu zaštitu, rehabilitaciju i pomagala.

➡ pored navedenih akata, inkluzija u obrazovanju se oslanja i na:

- *Posebni protokol za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama;*
- *Pravce razvoja obrazovanja dece sa smetnjama i teškoćama u razvoju koju je izradio Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja 2006. godine;*
- *Nacionalni izveštaj „Inkluzivno obrazovanje – put budućnosti“ za UNESCO 2008. godine;*
- *Akcion plan za obrazovanje Roma za sprovođenje Strategije za unapređenje položaja Roma u Dekadi integracije Roma 2005-2015;*
- *Iskustva projekta Saveza učitelja Srbije i partnerskih organizacija „Inkluzivno obrazovanje – od prakse ka politici 2005-2009“ i niz drugih projekata.*

Podrška u implementaciji

Ministarstvo prosvete u cilju podrške školama u implementaciji zakonskih odrednica koje se tiču obrazovanja dece iz osetljivih grupa, preduzelo je sledeće aktivnosti⁴:

- ➡ U saradnji sa 9 partnerskih obrazovnih ustanova (osnovne i srednje škole), u toku školske 2009/2010. godine razvijen je funkcionalni model inkluzivnog obrazovanja.
- ➡ Realizovano je preko 220 obuka na temu *“Inkluzivno obrazovanje i individualni obrazovni plan”* koju je prošlo po pet predstavnika svih osnovnih škola u Srbiji, uključujući i škole za obrazovanje dece sa smetnjama u razvoju, kao i predstavnici srednjih škola.
- ➡ Izabrane su ustanove za program *„Testiranje inkluzivnog programa u 25 partnerskih ustanova u Srbiji“* u kojima će se razraditi paket obuka za razvoj kapaciteta za inkluzivno obrazovanje.
- ➡ U saradnji sa Zavodom za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja, izabrano je 20 škola za obrazovanje učenika sa smetnjama u razvoju za program *“Podizanje kapaciteta škola za obrazovanje učenika sa smetnjama u razvoju u Republici Srbiji”*.
- ➡ Objavljen je poziv za podnošenje prijave osnovnih škola i gimnazija za uključivanje u program *“Oснаživanje škola za inkluzivno obrazovanje”* u koji će biti uključeno preko 300 škola. Konkurs je otvoren za sve osnovne škole i gimnazije u Srbiji.
- ➡ Pripremljeni su neophodni *pravilnici* za primenu odredaba Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, posebno za obrazovanje dece iz osetljivih grupa, kao što su *Pravilnik o proceni potreba za dodatnom obrazovnom, zdravstvenom i socijalnom podrškom detetu/učeniku; Pravilnik o bližim uslovima za donošenje individualnog obrazovnog plana; Pravilnik o dodatnoj obrazovnoj, zdravstvenoj i socijalnoj podršci detetu i učeniku itd.*
- ➡ Pripremljen je *Pravilnik o ocenjivanju*, kao i *Pravilnik o prepoznavanju oblika diskriminacije u obrazovanju*.⁵
- ➡ Imenovan je *Koordinacioni tim za inkluzivno obrazovanje Ministarstva prosvete, Implementacioni tim* koji čine koordinatori za inkluzivno obrazovanje iz svih školskih uprava, kao i *mreža podrške za inkluzivno obrazovanje* na nivou školskih uprava.
- ➡ U avgustu 2010. godine Ministarstvo prosvete formiralo je *mrežu podrške nastavnicima i školama za uvođenje inkluzivne obrazovne prakse*. Za svaku školsku upravu imenovan je tim kome se svaka škola sa teritorije školske uprave može

⁴ Podaci prikupljeni sa internet sajta Ministarstva prosvete Republike Srbije (www.mp.gov.rs), u odeljku „Aktuelnosti”.
Pristupljeno 14. februara 2011. godine.

⁵ Pravilnik o ocenjivanju iako je pripremljen još uvek nije donet.

obratiti da bi dobila podršku putem elektronske pošte ili telefona. U mrežu podrške su uključeni nastavnici, stručni saradnici, direktori, zaposleni u Ministarstvu prosvete, školskim upravama, kao i predstavnici nevladinih organizacija.

- ➡ U januaru 2011. godine *počele su dvodnevne obuke za članove i koordinate interresornih komisija*. Interresorna Komisija zajedno sa roditeljima radi na prepoznavanju svih prepreka za uključivanje deteta, pronalaženju načina za prevazilaženje ovih prepreka i predlaže individualni plan podrške za dete. Cilj je da se odredi podrška i stvore uslovi za adekvatno i kvalitetno uključivanje deteta u život zajednice.

3. Cilj istraživanja, istraživačka pitanja i metodološki postupak

CILJ ISTRAŽIVANJA:

- Utvrditi najvažnije probleme sa kojima se školski kadar u osnovnoškolskom obrazovnom sistemu suočava prilikom realizacije inkluzivne obrazovne prakse.
- Utvrditi koliko školski kadar ne/poznaje osnovne teorijske aspekte inkluzivne obrazovne prakse.
- Utvrditi koliko školski kadar ne/poznaje osnovne praktične aspekte inkluzivne obrazovne prakse.
- Definirati preporuke i smernice za efikasniju i održivu realizaciju inkluzivne obrazovne prakse u osnovnoškolskom obrazovanju.

10

ISTRAŽIVAČKA PITANJA:

1. Koji su osnovni problemi sa kojima se školski kadar u osnovnoškolskom obrazovanju suočava prilikom realizacije inkluzivne obrazovne prakse?
2. Koliko školski kadar poznaje teorijske osnove inkluzivne obrazovne prakse?
3. Koliko školski kadar poznaje praktične postupke na kojima se inkluzija zasniva?
4. Kako prevazići postojeće probleme i uspostaviti bolju koordinaciju (kako među prosvetnim radnicima tako i među institucijama, akterima u ovoj oblasti), veću efikasnost (u radu i postizanju cilja inkluzije), stabilnost i održivost inkluzivne prakse?

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA:

Prilikom sprovođenja istraživanja korišćena je tehnika pismene ankete, sa formalizovanim upitnikom konstruisanim i prilagođenim za ovo istraživanje. Upitnik, pored osnovnih podataka (naziv škole; mesto/opština; regija; jezici izvođenja nastave i osobe koja je popunjavala upitnik nastavnik predmetne/razredne nastave, odnosno pedagog/psiholog) sadrži 29 pitanja zatvorenog i otvorenog tipa, pri čemu su neka pitanja imala za cilj prikupljanje kvalitativnih podataka koja su u analizi imala poseban značaj.

Uzorak su činili nastavnici predmetne, odnosno razredne nastave kao i stručni saradnici (školski pedagozi, školski psiholozi, socijalni radnici itd), odnosno svi oni koji su prošli obuku za primenu inkluzije i oni koji se u direktnom radu suočavaju sa potrebom realizovanja inkluzivne obrazovne prakse. Prikupljeni podaci, na uzorku od **711 ispitanika sa 117**

osnovnih škola na teritoriji AP Vojvodine (od ukupno 346 osnovnih škola), analizirani su u ovom izveštaju, a najvažniji segmenti prikazani su u narednom poglavlju.⁶

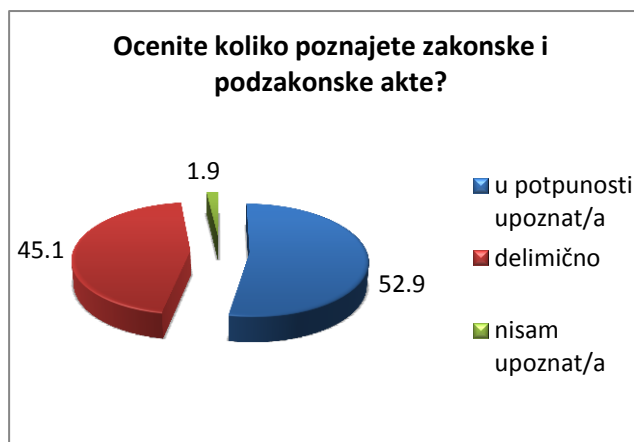
⁶ Potrebno je ukazati na neodgovoran i neprofesionalan pristup jednog broja ispitanika pri popunjavanju upitnika o inkluzivnoj obrazovnoj praksi. Pri analizi upitnika, uočeno je da su u pojedinim školama ispitanici popunjavali upitnik potpuno jednoobrazno, dajući **identične odgovore** gotovo na sva pitanja, odnosno mehanički odgovorajući na njih. Popunjavanje upitnika je dobrovoljno, ali značajan broj ispitanika svojim pristupom nikako nije doprineo tome da se čuje njihovo mišljenje i da se na taj način, posredstvom institucije Pokrajinskog ombudsmana, njihovi problemi i sugestije nađu pred onima koji bi sa tim problemima trebalo da se suoče i u krajnjem slučaju i sprovedu promene koje bi proces inkluzije učinio efikasnijim i korisnijim kako za decu, školski kadar, sve one koji su u proces inkluzije uključeni konačno i za celokupno društvo.

4. Rezultati istraživanja

Kada govorimo o inkluzivnoj obrazovnoj praksi, moramo napomenuti da je prilikom analize odgovora uočen jedna nepravilnost. Jedan deo ispitanika je inkluziju kao obrazovnu praksu (kao model obrazovanja) poistovećivao isključivo sa **individualnim obrazovnim planom** (u daljem tekstu izveštaja: IOP), shvatajući tako, da kada ne postoji donesen IOP automatski nema ni realizacije inkluzije. Međutim, *IOP predstavlja pismeni dokument ustanove (koji donosi tim za pružanje dodatne podrške učeniku), kojim se planira dodatna podrška u obrazovanju i vaspitanju deteta, odnosno učenika ukoliko prethodno prilagođavanje i otklanjanje fizičkih i komunikacijskih prepreka (individualizacija) nisu doveli do ostvarivanja opštih ishoda obrazovanja i vaspitanja, odnosno do zadovoljavanja obrazovnih potreba učenika sa izuzetnim sposobnostima.*⁷ Uočljivo je, dakle, da je **IOP dokument, koji nije nužan uslov za realizaciju inkluzije u obrazovnom procesu.**⁸ Od suštinskog značaja jeste da je za inkluziju učenika značajna **individualizacija nastave** (koja nije praćena pisanim dokumentom, najčešće je primenjuje sam nastavnik, poznavajući učenika)⁹, koja podrazumeva **otklanjanje fizičkih i komunikacijskih prepreka** i koji kao takav prethodi i eventualnom pristupanju izradi i implementaciji IOP-a. U situaciji u kojoj roditelji (ili staratelji) ne daju saglasnost na IOP i dalje se primenjuje individualizovan način rada. Ova intervencija je bitna zbog činjenice da je na osnovu analize prikupljenih podataka uočeno da je jedan broj ispitanika navodio da se u njihovim školama inkluzija kao takva ne sprovodi jer ne postoji saglasnost roditelja na IOP. Ovakvo nepoznavanje suštine inkluzivnog obrazovanja ukazalo se na još nekoliko mesta, koji su navedeni u nastavku izveštaja.

12

P.4 Kada je reč o poznavanju pravne regulative koja se odnosi na sprovođenje inkluzije u obrazovanju, jedno od prvih pitanja u upitniku se odnosilo na to kako ispitanici procenjuju

Grafikon 1. Poznavanje zakonske regulative

svoje poznavanje zakonskih akata koji se tiču realizacije inkluzije u sistemu osnovnoškolskog obrazovanja. Analizom prikupljenih podataka, utvrđeno je da **52.9%** ispitanika tvrdi da je **u potpunosti upoznato** sa relevantnim zakonskim aktima. **45.1%** ispitanika smatra da je **delimično upoznato, odnosno da se u slučaju nedoumica konsultuje sa sekretarom škole**, dok preostali broj, od **1.9%** ocenjuje da nije upoznat sa

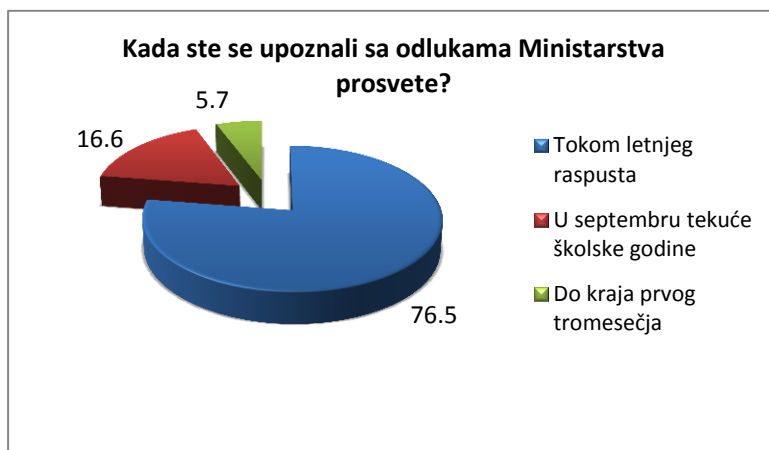
⁷ Pravilnik o bližim uputstvima za utvrđivanje prava na individualni obrazovni plan, njegovu primenu i vrednovanje („Sl. glasnik RS“, br. 76/2010), str.2

⁸ O inkluziji se može govoriti na dva jednako važna nivoa: u širem smislu, inkluzija predstavlja uključivanje pojedinaca i grupa u sistem i društvo u celini, a u užem smislu predstavlja potpuno učešće u vaspitno-obrazovnom sistemu svih, bez obzira na pol, nacionalno i versko opredeljenje, socijalno-ekonomsko poreklo i zdravstveno stanje. Ova druga odrednica ključna je za razumevanje inkluzivnog obrazovanja u kontekstu sprovedenog istraživanja.

⁹ Pravilnik o bližim uputstvima za utvrđivanje prava na individualni obrazovni plan, njegovu primenu i vrednovanje („Sl. glasnik RS“, br. 76/2010), str.2.

navedenim aktima. Iako broj onih koji su istakli da su upoznati, odnosno delimično upoznati sa relevantnim zakonskim aktima čini gotovo 97% ispitanika, u nastavku izveštaja analiza pojedinih pitanja ukazuje na to da je nivo poznavanja osnovnih zakonskih i podzakonskim akata niži nego što podaci u analizi ovog pitanja pokazuju.¹⁰

P.4.1 Česte primedbe onih koji su uključeni u inkluzivnu obrazovnu praksu odnosile su se na to da su veoma kasno bili upoznati sa odlukama Ministarstva prosvete o realizaciji inkluzije. Na pitanje postavljeno ispitanicima o tome kada su bili upoznati sa odlukama Ministarstva prosvete, **76.5% ispitanika** je istaklo da su sa odlukama bili upoznati **tokom letnjeg raspusta**, pa se postavlja se pitanje da li je taj period, za jedan toliko važan proces, kao što je inkluzija u obrazovanju, dovoljan za upoznavanje sa odlukama, njihovom primenom, razmenu mišljenja i razrešenje eventualnih dilema koje bi se mogle pojaviti tokom realizacije inkluzivne prakse. Čak **16.6% ispitanika** se sa odlukama Ministarstva prosvete upoznalo u septembru tekuće školske godine. Ukoliko je period tokom letnjeg raspusta suviše kratak za upoznavanje sa odlukama, suviše je ukazivati na neblagovremenost ukoliko je do upoznavanja sa odlukama došlo na samom početku

Grafikon 2. Period upoznavanja sa odlukama MIP

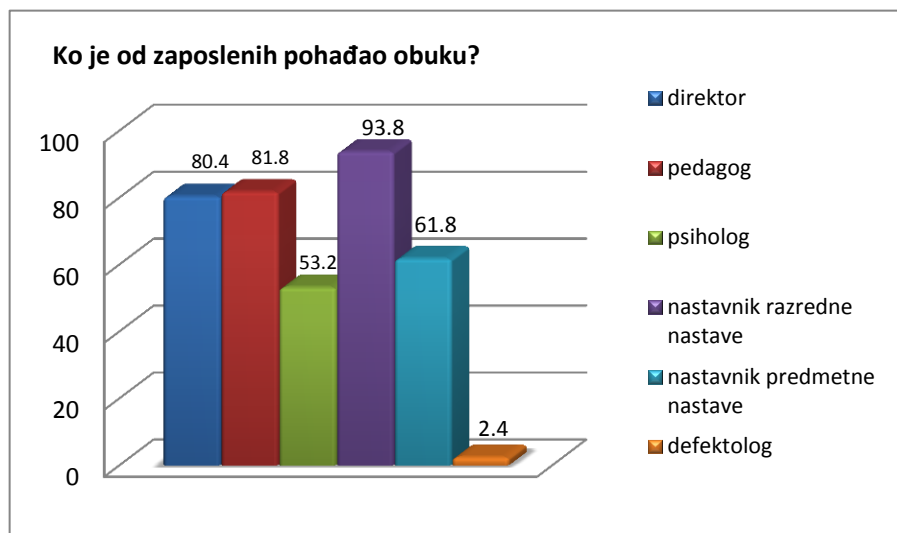
školske godine. **5.7%** ispitanika tvrdi da je sa odlukama bilo **upoznato do kraja prvog tromesečja**, što pokazuje da je preko **20%** ispitanika neblagovremeno bilo upoznato sa relevantnim odlukama. Kratak vremenski rok između upoznavanja i pristupanja primeni predstavlja veliki nedostatak u lancu realizacije inkluzivnog obrazovanja u Republici Srbiji.

P.5 Istražujući podatak ko je od zaposlenih u školi ispitanika pohađao obavezne obuke, odnosno seminare u organizaciji Ministarstva prosvete, dobijena je struktura odgovora prikazana na *Ilustraciji 3*.¹¹ U najvećem broju obuku je pohađao **nastavnik razredne nastave** (navodi 93.8% ispitanika), zatim **pedagog** (81.8%), **direktor škole** (80.4%), **nastavnik predmetne nastave** (61.8%), **psiholog** (53.2%), dok 2.4% ispitanika navodi da je pomenutu obuku pohađao **defektolog**.

Stručni saradnici u školama su bili u obavezi da pohađaju obuke i seminare u organizaciji Ministarstva prosvete. Na obukama i seminarima su učestvovali psiholozi, pedagozi, defektolozi u broju koji je grafički prikazan *grafikonom 3*.

¹⁰ Stručni saradnici su se pred početak školske 2010/2011. godine obraćali Pokrajinskom ombudsmanu u cilju konstruktivnijeg upoznavanja sa zakonskim i podzakonskim aktima i njihovom primenom u praksi.

¹¹ Ministarstvo prosvete je u cilju podrške školama u implementaciji zakonskih odrednica koje se tiču obrazovanja dece iz osetljivih grupa realizovalo preko 220 obuka na temu „Inkluzivno obrazovanje i individualni obrazovni plan“ koju je trebalo da prođe po pet predstavnika svih osnovnih škola u Srbiji, uključujući i škole za obrazovanje dece sa smetnjama u razvoju, kao i predstavnici srednjih škola (okvirni broj je oko 7500 prosvetnih radnika).

Grafikon 3. Zaposleni koji su pohađali obuku

P.5.1 Pokrajinski ombudsman je iz medija i u kontaktima sa prosvetnim radnicima, kod jednog broja osoba, uočio nezadovoljstvo samom obukom i predavačima te je iz tog razloga upitnikom traženo od ispitanika da ocene obuku na skali od 1 (najmanja ocena) do 5 (najviša ocena). Izračunata aritmetička sredina dobijena putem ocena koje su dali učesnici obuke je **3.64**. Kao drugi deo ovog pitanja od ispitanika je traženo da obrazlože svoje ocene. Analizom navedenih obrazloženja uočena su dva aspekta obrazloženja, koja bi se ukratko mogla svesti na: **zadovoljstvo teorijskim delom obuke, odnosno uspešno prenešenim znanjima o formalnim aspektima inkluzije**, ali uočljivo je **izrazito nezadovoljstvo obukom u pogledu praktičnih pitanja, postupaka i dilema** (28% od ukupnog broja ispitanika) sa kojima se ispitanici sreću, odnosno mogu sresti u svom radu sa decom koja su uključena u inkluzivno obrazovanje. Radi ilustracije u nastavku navedena su neka od obrazloženja ispitanika:

„Mnogo teoretisanja, bez praktičnih primera i iskustava“
 „Bilo je potrebno dati više konkretnih primera koji su česti u svakodnevnoj praksi“
 „Bilo je potrebno više praktičnih primera i vremena da sami proučimo oblast“
 „Dobijen je velik broj informacija, ali nepotpunih“
 „Dobijeno dosta korisnih informacija ali su neka važna pitanja ostala bez odgovora“
 „Dobili smo dobra teorijska znanja, ali su praksu ostavili nama“
 „Dobili smo najbitnije informacije o izradi IOP-a, ali ima dosta lutanja u radu“
 „Dobili smo veliki broj informacija, ali uglavnom nepotpunih, dosta toga je ostalo nedorečeno“
 „Dobra teorijska osnova, neophodna veća konkretizacija i više praktičnih znanja“
 „Dosta uopštenih odgovora i nekonkretnih informacija“
 „Nije jasno kako pripremiti inkluziju u nepripremljenom školstvu, puno teorije, malo prakse“
 „Iako su predavači odlični samo predavanje nije potkrepljeno jasnim činjenicama, nedovoljno jasno kako realizovati inkluziju u stvarnosti“

Uočljivo je dakle, da se zamerke uglavnom odnose na nedostatak praktičnih smernica i uputstava kako bi se inkluzija efikasnije sprovodila u praksi. Pored navedenih obrazloženja, ispitanici su istakli da je *obuka sprovedena površno, da nisu doneti prateći podzakonski akti, nisu rešena pitanja evidentiranja i ocenjivanja učenika, da je pravilnik o ocenjivanju u vreme*

obuke bio tek u pripremi itd. Iz obrazloženja ispitanika može se uočiti stav da se u proces realizacije inkluzije ušlo brzo, sa kratkim rokovima i nedovoljnom pripremom.

Potrebno je na ovom mestu istaći zašto je obuka, osposobljavanje i edukovanje onih koji u školi realizuju inkluziju od ključnog značaja za početak stvaranja škole koju bi mogli s punim pravom nazvati „školom za sve“. Naime, razvoj inkluzivne nastave mora da počne od aktera inkluzivnog obrazovanja. Nastavnici treba da imaju aktivan pristup u izvođenju takve nastave, jer su oni, uz porodicu prvi koji sa decom sa komuniciraju. Pored upoznavanja teorijskih osnova inkluzivne nastave (koja je veoma važna, ali čini samo jedan segment) potrebno je raditi i na proširivanju profesionalnih kompetencija nastavnika na sledećim poljima metodološke osposobljenosti:

- Identifikacije nivoa i strukture znanja, razvojnih karakteristika i drugih individualnih razlika učenika,
- Razvijanje, implementacija i evaluacija programa individualizovanog učenja i modela inkluzivne nastave – kreiranja individualnih obrazovnih planova i programa.¹²

Ogroman značaj, dakle, ima spremnost nastavnika i stručnih saradnika da u procesu budu aktivni činilac koji će doprineti inkluziji dece koja za tim imaju potrebu. Pored toga primenljivost obuke mora biti primarni cilj kada se o njoj govori. Svaka obuka koja u praksi nije primenljiva pretila da realizaciju jednog ovako važnog procesa dovede u pitanje i da i ovako složenu oblast dodatno iskomplikuje. Zbog toga je potrebno ostvariti ne samo kontrolu rada, već i afirmaciju timova za podršku na nivou školskih uprava, koje će zajedno sa školama pažljivim slušanjem ostvariti uzajamnu komunikaciju i nalaziti moguće puteve rešavanja tekućih problema. Od izuzetnog je značaja da se osobe koje se direktno susreću sa inkluzivnom obrazovnom praksom mogu obratiti kompetentnim subjektima i telima.

P.6 Pošto je na obuci Ministarstva prosvete bilo obavezno prisustvo po pet zaposlenih iz

Ilustracija 1. Način prenošenja znanja sa seminara i obuka

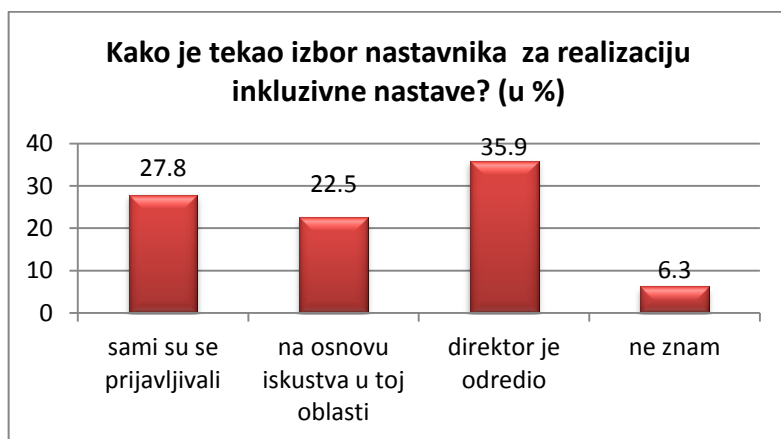
svake škole ispitanici su upitani na koji način su prenošena znanja i iskustva sa seminara onim kolegama koji od školske 2010/2011. godine realizuju inkluzivnu nastavu, a nisu pohađali obuku. Iz odgovora se može zaključiti da su saznanja i iskustva prenošena načinima prikazanim na *Ilustraciji 1*.

Pored prikazanih metoda prenošenja znanja, ispitanici

¹² Petković, V. (2009.), *Škola u inkluzivnom kontekstu*. Sombor: Norma, str. 73.

su naveli da su iskustva i saznanja prenošena u manjoj meri **radionicama na kojima su se pisali pedagoški profili deteta, zatim putem individualnih razgovora sa kolegama kao i konsultacijama sa školskim pedagogom, odnosno psihologom**. Ovakav vid prenošenja iskustava i saznanja jeste koristan i veoma praktičan, ali se postavlja pitanje da li je on sam po sebi dovoljan na postojećem stepenu realizacije inkluzivnog obrazovanja. Takođe se postavlja pitanje kvaliteta ostvarenog radioničarskog rada kao oblika prenošenja iskustva i informacija sa obuke. Uzimajući u obzir činjenicu da je mali broj zaposlenih u obrazovanju prošao obuku za trenera – realizatora radioničarskog rada, pitanje je da li je realizovana radionica po završetku obuke, a u cilju prenošenja znanja, dala očekivane rezultate, odnosno koliko je odstupila od željenog i potrebnog.

P.7 Kada je reč o načinu izbora nastavnika razredne, odnosno predmetne nastave za realizaciju inkluzivne prakse, ispitanicima su bila ponuđena četiri odgovora (grafikon 4), sa mogućnošću navođenja nekog od načina koji nije obuhvaćen ponuđenim odgovorima. Pokazalo se da je u najvećem broju slučajeva **sam direktor škole odredio** ko će od zaposlenih realizovati inkluzivnu nastavu, zatim u nešto manjem broju su se **nastavnici sami prijavljivali**, ili su birani na **osnovu iskustva u toj oblasti**.

Grafikon 4. Tok izbora nastavnika za realizaciju inkluzije

Pored ponuđenih odgovora, ispitanici su naveli da su se **nastavnici birali u konsultaciji sa direktorom, pedagogom ili psihologom**, odnosno na predlog pedagoško-psihološke službe. U nekim školama su u realizaciju inkluzije bili **uključeni svi oni koji su dobili prvi razred**, u nekim slučajevima **nastavnici su bez mogućnosti izbora bili određeni da realizuju inkluziju**.

P.8 Ispitujući podatak da li na nivou škole postoji određena vrsta vrednovanja ili nagrađivanja onih nastavnika koji realizuju inkluzivnu nastavu, **80.5% ispitanika** je navelo da u njihovoj školi tako nešto **ne postoji**. Interesantan može biti podatak da **12.7% ispitanika ne zna da li** u njihovoj školi postoji vrednovanje ili nagrađivanje, dok gotovo **1%** tvrdi da u školi **postoji vrednovanje odnosno nagrađivanje po ovom osnovu**.

P.9 Kao što je već napomenuto, postoji određen stepen nepreciznosti u shvatanju i tumačenju samog procesa inkluzije i svega onoga što inkluzija kao proces sa sobom nosi. Tako je u prvi plan izbila dilema oko IOP-a (individualnog obrazovnog plana). Ispitanicima je

postavljeno pitanje da li su upućeni u način donošenja IOP-a. Obuka o kojoj je u ovom izveštaju u više navrata bilo reči, odnosila se jednim delom upravo na donošenje i primenu IOP-a. Analizom podataka dobijenih ovim pitanjem, **broj onih koji su upućeni u način donošenja IOP-a iznosi 55.1%**, dok je **broj onih koji su u taj proces delimično upućeni, a informišu se sami 23.3%**. Ove dve kategorije odgovora zajedno predstavljaju skoro 80% ispitanika, što jeste zadovoljavajući podatak. Međutim, u nastavku izveštaja će se pojaviti još nekoliko važnih segmenata koji ukazuju na to da u oblasti poznavanja načina donošenja i primene IOP-a postoji prostora za napredovanje. Jedan broj ispitanika je istakao da, iako je prošao obuku Ministarstva prosvete, znanja koja je tim putem stekao nisu dovoljna i da nije sve najjasnije u pogledu IOP-a. Trudeći se da prevaziđu probleme sa kojima se suočavaju u pogledu IOP-a, jedan broj ispitanika se pri donošenju IOP-a **konsultuje sa pedagogom ili defektologom**.

P.10 Razmatrajući uslove u kojima se inkluzija sprovodi u Republici Srbiji i činjenicu da je njen formalni, zvanični deo uvođenja započeo školske 2010/2011. godine veoma je važno pružiti podršku kako licima koja sa decom u inkluziji rade, samoj deci i njihovom roditeljima. Ispitanici su u više navrata isticali da im u radu podršku pružaju timovi koji su formirani na nivou škole i da se neretko sa njima konsultuju o odlukama koje treba da donesu i postupcima koje treba da sprovedu. Podaci o tome da li na nivou škole postoji tim za pružanje dodatne podrške učenicima pokazuju da u najvećem broju škola timovi postoje. Struktura odgovora na ovo pitanje može se videti na *grafikonu 5*.

Grafikon 5. Postojanje tima u školi

U školi tim za pružanje dodatne podrške učenicima čine: nastavnik razredne nastave, odnosno odeljenski starešina i predmetni nastavnici; stručni saradnik škole; roditelj, odnosno staratelj, a po potrebi pedagoški asistent i stručnjak van ustanove, na predlog roditelja.

Zakon o osnovama i sistema obrazovanja i vaspitanja
(„Sl.glasnik RS“, br.72/2009)

P.11 Na pitanje ko u školi ispitanika čini tim za ostvarivanje IOP-a, odgovori pokazuju da se u timovima najčešće nalazi:

- direktor škole
- pedagog
- psiholog
- nastavnik predmetne nastave
- odeljenski starešina,

u manjem broju se u timu nalazi i:

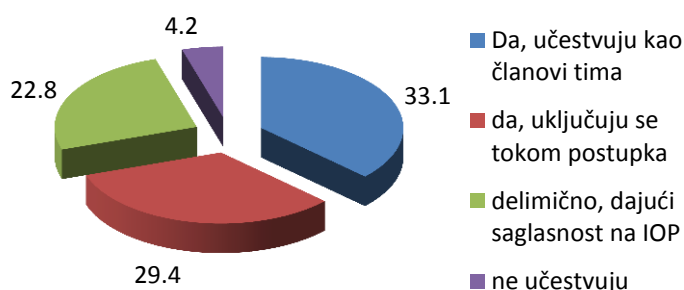
- roditelj/staratelj
- defektolog
- logoped

P.12 Jedan deo upitnika odnosi se i na pitanja koja su se ticala IOP-a i pokušaja da se stekne slika o tome koliko se IOP primenjuje, da li su roditelji spremni da daju saglasnost i koji su to razlozi zbog kojih oni izbegavaju davanje saglasnosti.

Roditelj, odnosno staratelj svojim potpisom potvrđuje da je u potpunosti upoznat sa podnetim predlogom za utvrđivanje prava na IOP, razlozima za njegovo podnošenje i da je saglasan da se pristupi izradi IOP-a.

Pravilnik o bližim uputstvima za utvrđivanje prava na individualni obrazovni plan, njegovu primenu i vrednovanje.
(„Sl.glasnik RS“, br. 76/2010, str.3)

Da li roditelji učestvuju u donošenju IOP-a?

Grafikon 6. Učestvovanje roditelja u donošenju IOP-a

Podaci pokazuju da više od polovine ispitanika, odnosno 60.5% tvrdi da roditelji čija su deca uključena u inkluziju na neki način učestvuju u procesu donošenja IOP-a. 33.1% ispitanika tvrdi da roditelji od samog početka učestvuju u procesu donošenja IOP-a, i to kao članovi tima. 29.4% ispitanika tvrdi da roditelji učestvuju u tom procesu, ali da se uključuju tokom postupka po potrebi. Broj onih ispitanika koji tvrde da roditelji daju saglasnost na donošenje IOP-a iznosi 22.8%, dok roditelji koji ne učestvuju donošenju IOP-a čine 4.2% odgovora ispitanika.

P.13 Prema *Pravilniku o bližim uputstvima za utvrđivanje prava na individualni obrazovni plan, njegovu primenu i vrednovanje* roditelj, odnosno staratelj svojim potpisom potvrđuje

da je u potpunosti upoznat sa podnetim predlogom za utvrđivanje prava na IOP i razlozima za njegovo podnošenje, da je saglasan da se pristupi izradi IOP-a. IOP se može posmatrati kao određena vrsta ugovora između onih koji učestvuju i pomažu u procesu obrazovanja.¹³ Ispitanici su upitani na koji način realizuju inkluziju ukoliko nemaju saglasnost roditelja za donošenje IOP-a. Prema pravilniku, ukoliko roditelji ne daju saglasnost na IOP ni nakon preduzetih mera od strane stručnog saradnika, vaspitača deteta, odnosno nastavnika učenika ili stručnog tima za inkluzivno obrazovanje, radi zaštite deteta, **primenjuje se individualizovani način rada, bez IOP-a**. Ovo je potrebno naglasiti zato što je u odgovorima kod manjeg broja ispitanika uočeno da u slučaju kada nemaju saglasnost roditelja na IOP prema njihovim rečima „**ne sprovode inkluziju**“.¹⁴ Ovo je pogrešno tumačenje, jer se u tom slučaju inkluzija sprovodi, ali ne po posebnom individualnom obrazovnom planu za učenika koji za tim ima potrebe, već individualizovanim načinom rada (bez IOP-a).

P.14 Govoreći o inkluziji, više puta je u izveštaju naglašeno da je inkluzivno obrazovanje veoma složen proces koji zahteva aktivnu ulogu svih koji u tom procesu učestvuju. Najsloženiji proces mogao bi biti promena svesti i vrednosti društva, kako bi „obrazovanje za sve“ postalo vrednost koju će svi akteri usvajati autonomno, ne shvatajući je kao nametnutu od spolja, u smislu autoriteta koji nameće zakon. Na taj način, pored nastavnika, veliku ulogu u ovom procesu imaju i roditelji dece kojoj je potreban individualizovan način rada. Ne treba zaboraviti da i roditelji dece koja u svom odeljenju imaju vršnjaka sa smetnjama u razvoju takođe moraju usvojiti drugačiji sistem vrednosti, kako bi uključivanje učenika u grupu bilo lakše i efikasnije. Ispitanici su naveli neke od glavnih razloga zbog kojih roditelji ne daju saglasnost, a koji su predstavljeni *tabelom 1*.

Tabela 1. Razlozi zbog kojih roditelji ne daju saglasnost na IOP

Najčešći razlozi zbog kojih roditelji ne daju saglasnost na IOP:
1. neobaveštenost roditelja;
2. neprihvatanje činjenice da dete zbog smetnji u razvoju ima potrebu za izmenjenim načinom obrazovanja;
3. povezivanje IOP-a sa specijalnim školama;
4. predrasude da će dete biti obeleženo;
5. stid roditelja što se njihovo dete razlikuje od druge dece;
6. zabrinutost da će dete biti izolovano, odbačeno od sredine;
7. strah da će dete na taj način biti diskriminisano;
8. zbog neshvatanja prednosti rada po IOP-u;
9. nizak nivo obrazovanja roditelja;

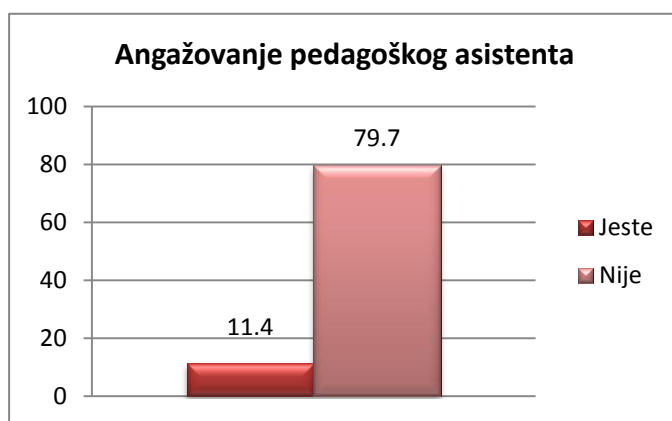
Pored kontinuirane edukacije i obuke nastavnika koji realizuju inkluzivnu praksu, od ključne važnosti je edukacija roditelja koji u ovom procesu inkluzije učenika u redovan obrazovni sistem čine kariku koja je izuzetno važna. Rad sa roditeljima i upućivanje o prednostima inkluzivnog obrazovanja može pridoneti uspešnijem otrežnjenju roditelja dece sa

¹³ Petković, V. (2009.), *Škola u inkluzivnom kontekstu*. Sombor: Norma. str. 74

¹⁴ „Ne realizujemo inkluziju“, „Ne realizujemo inkluziju jer onda nemamo pravo“, „Ne realizujemo inkluziju ako se roditelj ne složi“, „Nikako“ - neki su od odgovora ispitanika na ovo pitanje.

smetnjom/ama u razvoju i lakšeg prihvatanja stvarnosti. Podizanje svesti svih aktera ovog procesa treba da bude primarni cilj kreatora obrazovne politike jer zahteva veoma složen proces kontinuirane edukacije.

P.15 Pedagoški asistent po zakonu ima mogućnost da sarađuje sa svim akterima inkluzivnog obrazovanja i na taj način može da doprinese u velikoj meri rešavanju problema koji se pojavljuju u realizaciji ovog procesa.¹⁵ Uzimajući u obzir da je inkluzivno obrazovanje u Republici Srbiji tek u začetku, da postoji ogroman broj problema, nedoumica, lutanja i grešaka, angažovanje pedagoškog asistenta bi moglo da doprinese efikasnijoj i boljoj realizaciji inkluzivnog obrazovanja u praksi. Putem ovog pitanja želeo se dobiti podatak o tome da li je u školi ispitanika angažovan pedagoški asistent, odnosno da li se škole obraćale po tom pitanju određenoj instituciji. Struktura odgovora predstavljena je na grafikonu 7.

Grafikon 7. Procenat škola u kojima je angažovan pedagoški asistent

Iz prikazanih rezultata može se uočiti da velika većina ispitanika tvrdi da u njihovoj školi **ne postoji angažovan pedagoški asistent**, što će u poslednjem delu upitnika posebno dobiti na važnosti, kada jedan od načina prevazilaženja postojećih problema ispitanici upravo vide i u angažovanju pedagoškog asistenta.

Ispitanicima je postavljeno pitanje čiju podršku imaju u realizovanju inkluzivne nastave (u slučaju nepostojanja pedagoškog asistenta), odnosno ko im u realizaciji pomaže i sa kim se konsultuju. Ispitanici koji su odgovorili na ovo pitanje, imaju uglavnom podršku **volontera, psihologa i logopeda**. Ovi slučajevi su veoma sporadični i čine **4,1%** odgovora ispitanika. Osim izuzetno malog broja škola koje imaju podršku volontera, psihologa i logopeda, ne sme se izgubiti iz vida činjenica da je podrška nastavnicima potrebna neprekidno tokom rada, a ne samo kao vid konsultacije i sporadičnog pružanja pomoći što se uglavnom dobija od psihologa i defektologa. U jednom slučaju ispitanici su odgovorili da je odabrana osoba koja će pohađati obuku za pedagoškog asistenta i nakon toga priključiti se praktičnom radu u školi.

Prema istraživanju Pokrajinskog ombudsmana, sprovedenog 2007. godine „Ispitivanje položaja i prava učenika sa smetnjama u razvoju na teritoriji Vojvodine“ **79.4% škola nije imalo angažovanog pedagoškog asistenta**. Ukoliko uporedimo rezultate iz 2007. i rezultate ovog istraživanja sprovedenog 2010. godine uočljivo je da nije bilo gotovo nikakvog napretka. (tabela 2)

¹⁵ Članom 117. Zakona propisano je da **pedagoški asistent pruža pomoć i dodatnu podršku deci i učenicima**, u skladu sa njihovim potrebama i **pomoć nastavnicima, vaspitačima i stručnim saradnicima** u cilju unapređivanja njihovog rada sa decom i učenicima kojima je potrebna dodatna obrazovna podrška. U svom radu pedagoški asistent **ostvaruje saradnju sa roditeljima, odnosno starateljima**, a zajedno sa direktorom **sarađuje i sa nadležnim ustanovama, organizacijama, udruženjima i jedinicom lokalne samouprave**.

Tabela 2. Usporedni podaci o angažovanju pedagoškog asistenta

Godina istraživanja	Škole koje nemaju angažovane pedagoške asistente
2007.	79.4%
2010/2011	79.7%

U onim školama u kojima je angažovan pedagoški asistent, od ispitanika je zatraženo da navedu njegovo obrazovanje. Jedan od razloga za istraživanje ovog pitanja jeste to što često dolazi do poistovećivanja pedagoškog asistenta za učenike romske nacionalnosti i pedagoškog asistenta koji za zadatak ima rad sa decom koja imaju smetnje u razvoju. Obradom ovih podataka, dobijeni su veoma zanimljivi rezultati koji pokazuju koliko je stepen realizacije inkluzivnog obrazovanja odmakao u osnovnoškolskom obrazovanju. Na tabeli 3 može se videti obrazovni profil pedagoškog asistenta tamo gde je angažovan.

21

Tabela 3. Obrazovni profil pedagoškog asistenta

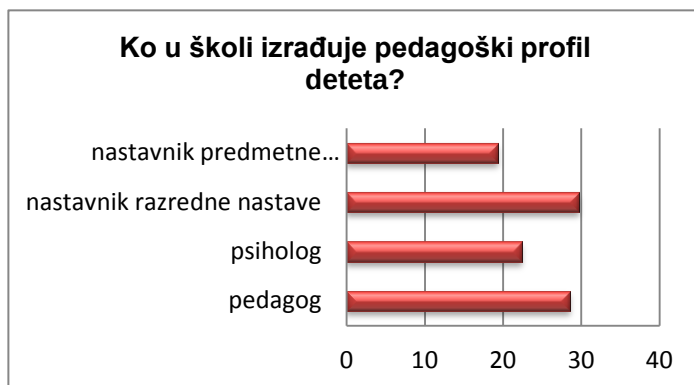
Obrazovanje pedagoškog asistenta:
1. psiholog
2. hemijski tehničar
3. laboratorijski tehničar
4. defektolog
5. logoped
6. saobraćajni tehničar
7. hemičar
8. građevinski tehničar
9. apsolutno pravnog/filozofskog fakulteta
10. učitelj/vaspitač

Uočljivo je da među pedagoškim asistentima postoje osobe obrazovnog profila koje nemoju direktne veze sa praksom obrazovanja i vaspitanja dece, a posebno sa obrazovanjem i vaspitanjem dece sa smetnjama u razvoju. Veoma je diskutabilno koliko te osobe mogu doprineti efikasnijoj realizaciji inkluzivne nastave imajući u vidu zadatke i odgovornost pedagoških asistenata.¹⁶ Ministarstvo prosvete donelo je *Pravilnik o programu obuke za pedagoškog asistenta* koji je stupio na snagu **14. decembra 2010.** kada je školska godina uveliko već počela. Pravilnikom se propisuje program obuke za pedagoškog asistenta koja počinje 1. juna svake godine.

P.16 Ovo pitanje se odnosilo na oblast prikupljanja podataka i formiranja dokumentacije kada nastavnik, odnosno stručni saradnik prati razvoj i napredovanje učenika u toku učenja i razvoja veština za učenje, socijalnog razvoja, razvoja komunikacije i samostalnosti. Ukoliko se u postupku tog praćenja napredovanja učenika utvrdi da učenik ne ostvaruje očekivane ishode obrazovanja i vaspitanja ili su rezultati značajno iznad nivoa opštih i posebnih standarda, pristupa se prikupljanju podataka. Stručni saradnik ima zadatak da koordinira

¹⁶ Pravilnikom o programu obuke za pedagoškog asistenta propisano je da je uslov u pogledu obrazovanja **stečeno srednje obrazovanje**.

izradu i u saradnji nastavnikom izrađuje **pedagoški profil** učenika.¹⁷ Ispitanicima je postavljeno pitanje ko u njihovoj školi izrađuje pedagoški profil učenika, pri čemu se radilo o pitanju sa višestrukim odgovorima. Analizom prikupljenih podataka dobijena je struktura odgovora prikazana na *grafikonu 8*.

Grafikon 8. Zaspoleni koje izrađuju pedagoški profil deteta

Kao što se na grafikonu može videti, ispitanici su naveli da u njihovoj školi pedagoški profil u najvećem broju izrađuju **nastavnici razredne nastave**, ali u približno jednakom broju to čine i **pedagozi i psiholozi**. Broj **nastavnika predmetne nastave** koji izrađuju pedagoške profile je nešto manji i ne prelazi 20%. Ovi podaci su u skladu sa pravilnikom,

jer pokazuju da u izradi ovih profila najviše učestvuju nastavnici razredne nastave i neko od stručnih saradnika.¹⁸

P.18 Pitanje obezbeđivanja adekvatne dodatne podrške u obrazovanju i vaspitanju je veoma značajno. Da bi se obezbedila dodatna obrazovno-vaspitna podrška jedan od osnovnih zadataka jeste **otklanjanje fizičkih i komunikacijskih prepreka**. Otklanjanje ovih prepreka se u ustanovi ostvaruje na više načina:

1. prilagođavanjem prostora i uslova u kojima se odvija nastava u školi;
2. prilagođavanjem metoda rada, nastavnih sredstava i pomagala i didaktičkog materijala, a posebno prilikom uvođenja novih sadržaja, načina zadavanja zadataka, praćenja brzine i tempa napredovanja, načina usvajanja sadržaja, provere znanja, organizacije učenja, postavljanja pravila ponašanja i komunikacije;

Kada se radi o razlozima nedobijanja potrebnih sredstava za obezbeđivanje adekvatne dodatne podrške u obrazovanju i vaspitanju ispitanici navode da:

- ...su se obraćali određenim institucijama ali da na zahtev nisu dobili odgovor;
- ...lokalna samouprava nema dovoljno novca;
- ...je u toku obezbeđivanje dodatne podrške;
- ...je nisu ni tražili jer su svesni teške finansijske situacije u zemlji a nemaju sredstva ni za redovnu nastavu;
- ...je lokalna samouprava odgovorila da nema sredstava za pedagoškog asistenta.

¹⁷ Izrada pedagoškog profila je veoma važna, jer se na osnovu njega utvrđuju područja u kojima postoji potreba za dodatnom podrškom u obrazovanju i vaspitanju i planira se otklanjanje fizičkih i komunikacijskih prepreka (individualizovan način rada) u obrazovno-vaspitnom radu. Pedagoški profil sadrži opis obrazovne situacije učenika i osnov je za planiranje individualizovanog načina rada sa detetom, odnosno učenikom.

¹⁸ Budući da je inkluzivno obrazovanje započelo tokom tekuće školske godine, prijemom svih učenika sa 6,6 godina u prvi razred, ne iznenađuje podatak o malom broju nastavnika predmetne nastave koji izrađuju pedagoški profil učenika.

Kada je reč o onima koji su dobili neki oblik dodatne podrške, ona se pre svega odnosila na oblike podrške navede u *tabeli 4*.

Tabela 4. Oblici dodatne podrške

Oblik dodatne podrške:
• novac za obuke (17)
• didaktički materijal (11)
• besplatnu ušinu za učenike (3)
• računar (3)
• nastavna sredstva (3)
• tv, video, papir za fotokopiranje (3)
• školski pribor (3)
• naknadu za putne troškove za pratioca deteta (2)
• rampe (2)

Ako se detaljnije analiziraju prikazani podaci, može se zaključiti da je na pitanju obezbeđivanja dodatne podrške za sada nažalost učinjeno veoma malo. Uzimajući u obzir da prilagođavanje fizičkih uslova učenicima ima izuzetan značaj za učenike i njihov boravak u školi, postojeće stanje nije zadovoljavajuće. Pored nedostatka finansijskih sredstava što predstavlja objektivni razlog (iako se nedostatak finansijskih sredstava često koristi kao izgovor), nepostojanje osnovnih uslova za boravak u školi, nedostatak nastavnih sredstava, didaktičkog materijala predstavlja probleme za koje je potrebno hitno iznalaženje rešenja.¹⁹

Ono što u ovakoj situaciji pruža vid podrške i omogućava unapređenje realizacije inkluzivnog obrazovanja jeste podrška koju akteri inkluzivnog obrazovanja imaju u vidu projekta „Pružanje unapređenih usluga na lokalnom nivou – DILS“ putem kojeg pokušavaju da prebrode probleme se kojima se suočavaju.²⁰

P.19 Veliki problemi u realizaciji inkluzivnog vaspitanja i obrazovanja na svim nivoima nastali su u trenutku ukidanja Komisije za pregled dece ometene u razvoju (raniji naziv komisije: Prvostepena Komisija za kategorizaciju/razvrstavanje dece).²¹ Naime, navedene komisije su ukinute i umesto njih započeto je formiranje Komisija za pružanje dodatne obrazovne, zdravstvene i socijalne podrške detetu, koja je poznatija pod imenom kao **interresorna komisija** za procenu potreba za pružanje dodatne obrazovne, zdravstvene i socijalne

¹⁹ Prema podacima ranijeg istraživanja Pokrajinskog ombudsmana *Ispitivanje položaja i prava učenika sa smetnjama u razvoju na teritoriji Vojvodine* (sprovedenog 2007. godine) 81% škola koje su obuhvaćene istraživanjem nema obezbeđene rampe, a 43% škola nema obezbeđene rukohvate. 13% škola ima delimično obezbeđene rukohvate, pri ulazu u zgradu, ili samo unutar zgrade. U nekim školama koje imaju izdvojena specijalna odeljenja, rukohvati postoje tamo, ali ne i u drugom delu škole.

²⁰ Projekat „Pružanje unapređenih usluga na lokalnom nivou“ – DILS, Vlada Republike Srbije realizuje iz sredstava Zajma Svetske banke / Međunarodne banke za obnovu i razvoj (IBRD). Projekat se realizuje u periodu od početka 2009. do kraja 2012. godine. Ukupna vrednost sredstava Zajma iznosi 32 miliona evra.

Projekat realizuju tri resorna ministarstva: Ministarstvo zdravlja, Ministarstvo prosvete i Ministarstvo rada i socijalne politike. Ciljevi i pojedinačni dokumenti vezani za DILS projekat mogu se naći na: <http://www.dils.gov.rs/>

²¹ Komisija se sastojala iz: predsednika, zamenika predsednika, četiri člana i četiri zamenika člana, i čine je, lekar specijalista iz odgovarajuće grane medicine, psiholog, pedagog defektolog određene specijalnosti i socijalni radnik.

podrške učeniku. Komisija zajedno sa roditeljima treba da radi na prepoznavanju svih prepreka za uključivanje deteta, pronalaženju načina za prevazilaženje ovih prepreka i predlaže individualni plan podrške za dete. Prevashodni cilj jeste određivanje podrške i stvaranje uslova za adekvatno i kvalitetno uključivanje deteta u život zajednice. **Interresorna komisija ima tri stalna i dva povremena člana. Stalni članovi su: predstavnik sistema zdravstvene zaštite; predstavnik obrazovno-vaspitnog sistema; predstavnik sistema socijalne zaštite. Povremeni članovi su predstavnik zdravstvene zaštite; predstavnik obrazovanja i predstavnik socijalne zaštite.**²²

Postoji nekoliko problema u vezi sa interresornim komisijama. U trenutku sprovođenja ovog istraživanja, jedan broj opština nije imao formiranu interresornu komisiju, ali prema podacima kojima raspolaže Pokrajinski ombudsman a na osnovu izveštaja školskih uprava na teritoriji Vojvodine, u momentu sastavljanja ovog izveštaja formirane su komisije u svim opštinama.

Zanimljivo je da na postavljeno pitanje *da li je i kada formirana interresorna komisija u opštini*, **31.9% ispitanika istaklo je da ne zna da li je komisija formirana. Nadalje, 21.4% ispitanika tvrdi da u trenutku popunjavanja upitnika komisija nije formirana. 34.2% ispitanika tvrdi da je interresorna komisija formirana i to – najranije u septembru 2010. godine (navod jednog ispitanika), dok preostali broj ispitanika tvrdi da su formirane u oktobru, novembru i decembru 2010. godine. Tri ispitanika tvrdi da su komisije formirane u januaru 2011. godine. Iz dobijenih podataka kao zaključak se nameće potreba intenziviranja i unapređenja saradnje nastavnika sa sekretarima u školama, odnosno podsticanja sekretara da budu u toku sa normativnim aktima i njihovom praktičnom realizacijom.**

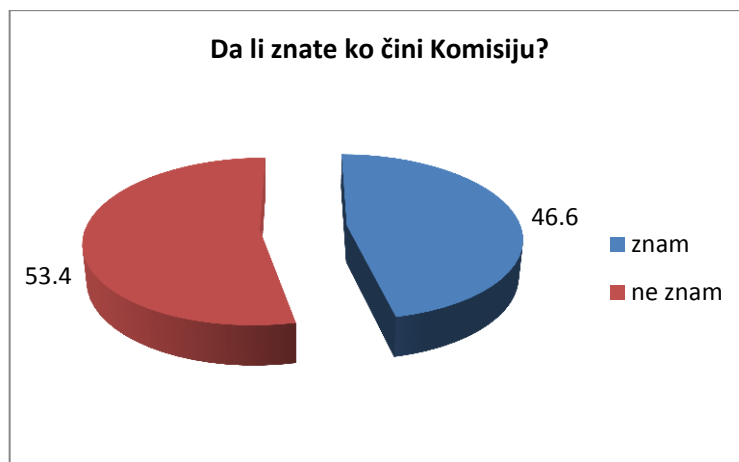
Detaljnijom analizom ovih podataka, uočljivo je da pored toga što više od trećine ispitanika nema informaciju o tome da li je interresorna komisija formirana, neblagovremeno formiranje ovih komisija može da predstavlja veliki problem za realizaciju inkluzivnog obrazovanja. Naime, školska godina, koja je počela 1. septembra 2010. godine, počela je sa politikom upisa svakog deteta (koje je navršio šest i po godina) bez obzira na njegovo stanje. Nepostojanje komisija koje imaju veliki značaj u realizaciji ovog procesa dodatno usložnjava probleme i dovodi u pitanje, ako ne trenutnu realizaciju, svakako krajnje rezultate postojeće obrazovne politike. Dodatni problem se pojavljuje u situacijama kada su učenici sa smetnjom u razvoju upisani u školu, ali tek nakon formiranja komisije i njene procene deteta (pošto komisija u nekim opštinama nije bila formirana na početku školske godine) bivaju upućeni da se vrate u predškolski program.²³

P.20 Ispitanici su upitani da li znaju ko čini komisiju i ukoliko znaju da li su joj se obraćali i dobili dodatnu podršku. Cilj ovih pitanja bio utvrđivanje funkcionisanje komisija i njihova

²² Detaljnije o komisiji u *Pravilniku o dodatnoj obrazovnoj, zdravstvenoj i socijalnoj podršci detetu i učeniku*.

²³ Ovde se nalaze i deca čiji roditelji su odbili da ih upišu u školu, koja potom nisu išla u vrtiće, nakon čega su lokalne samouprave protiv roditelja podigle prekršajne prijave.

efikasnost. Kada je reč o poznavanju članova komisije dobijeni su podaci prikazani na grafikonu 9.

Grafikon 9. Poznavanje članova komisije

Na ovo pitanje su odgovor davali oni ispitanici koji su u prethodnom pitanju istakli da je u njihovoj opštini, odnosno gradu formirana interresorna komisija, pri čemu je nešto je veći broj onih koji ističu da ne znaju ko su članovi komisije.²⁴

Ispitanici su takođe pitani da li su se obraćali komisiji, odnosno da li su od komisije dobili dodatnu podršku. Iz prikupljenih podataka se vidi da se **najveći broj ispitanika koji je odgovorio na pitanje komisiji nije ni obraćao**. Dublja analiza bi mogla da pruži odgovore da li se ispitanici nisu obraćali komisiji jer nisu imali potrebe da se obrate, da li možda zato što u periodu kada su imali potrebu da se nekom obrate Komisija još nije bila formirana i sl.

Iz tog razloga je ispitanicima postavljeno pitanje kome su se obraćali za dodatnu podršku u cilju uspešne realizacije inkluzije ukoliko komisija još nije bila formirana. Odgovori ispitanika na ovo pitanje prikazani su tabelom 5.

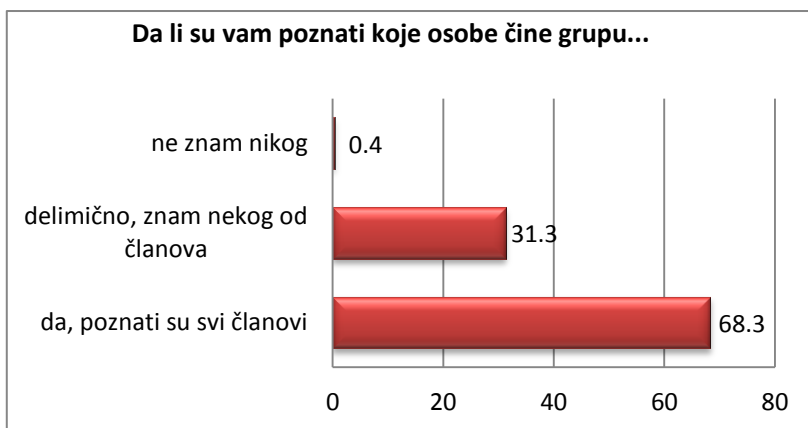
Tabela 5. Institucije kojima se školski kadar obraćao (prema frekventnosti)

P.22 Kome ste se obraćali ukoliko Komisija još nije formirana?
1. Centru za socijalni rad
2. Zdravstvenom centru, domu zdravlja, dečijoj bolnici
3. Komisiji za razvrstavanje (nekadašnjoj)
4. Ministarstvu prosvete (kroz projekat dils)
5. Nadležnoj školskoj upravi
6. SOŠO „Milan Petrović“ i drugim školama
7. Razvojnem savetovalištu
8. Mreži Ministarstva prosvete za podršku
9. Lokalnoj samoupravi
10. Savetovalištu za mlade
11. Stručnjacima iz drugih škola
12. Nevladinim organizacijama

²⁴ Ministarstvo prosvete Republike Srbije je u okviru projekta „Pružanje unapređenih usluga na lokalnom nivou – DILS“ prvu obuku za članove pokrenulo u januaru, dok je druga obuka pokrenuta u februaru 2011. godine. Prvom obukom u januaru je bilo obuhvaćeno oko 40 opština, dok je drugom obukom obuhvaćeno 200 učesnika - predstavnika komisija iz 50 opština. Za ostale opštine organizovaće se još jedna obuka u martu 2011. godine.

P.23 Pretposlednji deo upitnika odnosio se na pitanja u vezi sa poznavanjem institucionalne podrške koja je na raspolaganju akterima inkluzivnog obrazovanja.²⁵ Cilj ovih pitanja bio je sticanje saznanja o tome da li ispitanici poznaju mehanizme institucionalne podrške, da li znaju ko su članovi grupa za podršku, odnosno da li su grupe za podršku posećivale određene škole ukoliko su pozivane.

Na pitanje *da li su upoznati sa postojanjem grupe za podršku nastavnicima i školama za uvođenje inkluzivne prakse kao sastavnog dela Mreže podrške* **68.3% ispitanika tvrdi da im je poznato** da postoji takva grupa, dok **31.3% ispitanika tvrdi da sa postojanjem takve grupe nije upoznata**. Podatak da govoto trećina ispitanika koji su odgovorili na ovo pitanje nije upoznata sa postojanjem ove grupe ukazuje na to da je institucionalni sistem podrške još uvek nedovoljno razvijen i pre svega nepoznat ispitanicima i da na tom planu ima prostora za napredak. To su ispitanici istakli i u ostalim pitanjima koji se odnose na pravazilaženje problema. Kada je reč o tome *da li ispitanici znaju koje osobe čine mrežu podrške nastavnicima i školama za uvođenje inkluzivne prakse* ispitanici su dali odgovore prikazane u grafikonu 10.

Grafikon 10. Poznavanje članova grupe za podršku

Gotovo **70% ispitanika tvrdi da poznaje** sve članove grupe za podršku, **dok skoro trećina ispitanika poznaje nekog od članova grupe**. Iako je veoma veliki broj onih ispitanika koji tvrde da poznaju članove grupe, istraženo je da li ispitanici, u zavisnosti od problema, znaju kojoj osobi unutar grupe treba da se

obrate. Dobijeni rezultati pokazuju da **36% ispitanika zna kome treba da se obrati**, njih **37.9% ne zna kome treba da se obrati**, a **25.6% ispitanika ne zna da postoji razlika**, odnosno da postoji određeno pravilo obraćanja u zavisnosti od karaktera problema.²⁶

Škole, radi podrške, mogu da se obrate članovima mreže podrške i na njihov poziv oni mogu posetiti školu i pružiti neposrednu podršku. Iz tog razloga, ispitanici su upitani da li su članovi grupe posećivali školu i pružili neposrednu podršku. Na osnovu obrade podataka, **15.6% ispitanika tvrdi su članovi mreže podrške posećivali školu i pružili neki oblik**

²⁵ Ministarstvo prosvete je formiralo mrežu podrške nastavnicima i školama za uvođenje inkluzivne obrazovne prakse. Za svaku školsku upravu je imenovan tim kome se svaka škola sa teritorije školske uprave može obratiti da bi dobila podršku putem elektronske pošte ili telefona. U mrežu podrške su uključeni nastavnici, stručni saradnici, direktori, zaposleni u Ministarstvu prosvete, školskim upravama, kao i predstavnici nevladinih organizacija.

²⁶ Na pitanja koja se odnose na inkluzivnu obrazovnu praksu u razredu, **škole se po pravilu**, obraćaju nastavnicima (članovima mreže) koji su već imali iskustvo u radu sa decom sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, dok će se za upravna pitanja obraćati prosvetnim savetnicima iz školskih uprava.

neposredne podrške, dok 31.5% ispitanika tvrdi da škola nije upućivala do sada poziv članovima mreže podrške.

Najveći problemi u sprovođenju inkluzije

Poslednji deo upitnika sadrži i pitanja otvorenog tipa, gde su ispitanici mogli opširnije da navedu problema se kojima se suočavaju. Tako se među prikupljenim odgovorima mogu izdvojiti sledeći aspekti, na koje su ispitanici najviše ukazivali:

- ➡ **VELIKI BROJ UČENIKA U ODELJENJU** – o ovom problemu možemo govoriti samo u većim gradskim sredinama, jer je poznata činjenica da broj učenika konstantno opada. Međutim, veoma je važno da broj učenika u odeljenju bude adekvatan, kako bi se svim učenicima posvetilo dovoljno pažnje i vremena.
- ➡ **NEDOVOLJNA OBUČENOST, NESTRUČNOST NASTAVNIKA ZBOG NEBLAGOVREMENE I NEDOVOLJNE EDUKACIJE** – o ovom problemu je bilo reči na početku izveštaja. Činjenica je da je obuka koja je do sada sprovedena nedovoljna i da ona mora biti kontinuirana i dovoljno kvalitetna kako bi pružila dovoljno obučenosti za bavljenje inkluzivnim obrazovanjem. Kratkotrajne obuke teško da mogu dati rezultata na duži rok.²⁷
- ➡ **NEMOTIVISANOST I PREDRASUDE NASTAVNIKA** – oblast koju je teško promeniti zbog vrednosnog sistema samih aktera inkluzivnog obrazovanja. Promena sistema vrednosti zahteva širu društvenu akciju, a učestale obuke i naglašavanje važnosti inkluzivnog obrazovanja važan je korak ka otkrivanju novih vrednosti.
- ➡ **NEDOSTATAK PODRŠKE STRUČNJAKA KOJI BI POMOGLI U REALIZACIJI INKLUZIVNE NASTAVE** – još uvek je inkluzivni sistem obrazovanja nov, njegova primena je u začetku i postoje lutanja i dileme koje nije lako rešiti. Veoma je važno obezbediti eksternu profesionalnu podršku, i podići kapacitete školskih uprava na viši nivo. Zbog toga je potrebno angažovati sve raspoložive stručne kadrove koji bi bili podrška onima koji realizuju inkluzivnu nastavu.²⁸
- ➡ **NEPOSTOJANJE PEDAGOŠKOG ASISTENTA** – mnogi ispitanici navode da bi im angažovanje značajno pomoglo u realizaciji inkluzivne nastave. Više pažnje bi se moglo posvetiti učeniku sa smetnjom u razvoju, a pedagoški asistent bi svojom stručnošću i znanjem mogao biti važna podrška u samom odeljenju.

²⁷ U Srbiji se na *Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju* školuju stručnjaci koji stiču znanja iz specifičnosti i problema svake kategorije ometenosti, njihovog obrazovanja i rehabilitacije. Problem predstavlja činjenica da obrazovanje stručnjaka ne prati u dovoljnoj meri najnoviju praksu i teoriju. Obrazovanje stručnjaka se kreće u okvirima medicinskog modela ometenosti a veoma nepovoljna okolnost jeste da se ovi stručnjaci obrazuju samo za radu specijalnom obrazovanju dok se ne realizuje obrazovanje za inkluzivni model školovanja.

²⁸ Jedan od nastavnika naveo je i konkretan primer: kada se našao u nedoumici oko određenih pitanja vezanih za IOP i nedorečenosti obuke, nastavnik se obratio nadležnoj školskoj upravi. Od dve osobe dobio je dva različita odgovora. Kada nastavnik nije dobio odgovor na konkretna pitanja, sagovornik je sugerisao da se „sve radi u hodu, da ništa nije definisano i da nema potrebe za brigom“. Ovo može biti slučajan izuzetak, ali nedostatak adekvatne podrške od nadležnih institucija može predstavljati veliki problem na samom početku realizacije inkluzivnog obrazovanja.

- ➔ **TEŠKOĆE U POGLEDU VREDNOVANJA UČENIKA – NEUSKLAĐENOST PRAVILNIKA SA POTREBAMA INKLUZIVNOG OBRAZOVANJA** – u vreme sastavljanja ovog izveštaja pravilnik o ocenjivanju još uvek nije donet, stoga je osnovana primedba ispitanika da ta oblast mora biti regulisana. Sam koncept inkluzivnog obrazovanja mora da prati adekvatan pravni okvir i okvir za delovanje. Treba napomenuti da ne postoji evaluacija rada nastavnog i stručnog kadra niti sistematska stimulacija kvalitetnog pedagoškog rada što ima uticaja na one koji su motivisani za rad po ovakom modelu obrazovanja.
- ➔ **NEDOSTATAK TEHNIČKIH SREDSTAVA, DIDAKTIČKOG MATERIJALA, LITERATURE I INFORMACIJA ZA DECU SA SMETNJOM U RAZVOJU** – u izveštaju je već navedeno da je uklanjanje fizičkih i komunikacijskih prepreka jedan od osnovnih uslova da se učenik sa smetnjom u razvoju uključi u redovno obrazovanje. Programi nedovoljno uvažavaju individualne razlike učenika dok su škole kadrovski, tehnički, programski, metodički, tehnički i arhitektonski nepripremljene za prihvatanje učenika sa smetnjom u razvoju.
- ➔ **NEPOSTOJANJE SARADNJE ILI NEDOVOLJNA SARADNJA SA RODITELJIMA** – kada je reč o ovoj oblasti ona je u direktnoj vezi sa već pomenutom promenom vrednosnog sistema. Roditelji takođe moraju biti uključeni u određene oblike edukacije kako bi prihvatili drugačije vrednosti i bili oslonac u realizaciji inkluzivne nastave. Promena vrednosti i u ovom kontekstu podrazumeva široku društvenu akciju.
- ➔ **PREOPTEREĆIVANJE ADMINISTRATIVNIM POSLOVIMA** – jedan od problema na koji se ispitanici žalili jeste i prezauzetost administrativnim poslovima, koja otežavaju rad i oduzimaju vreme. Ne sporeći značaj propratne dokumentacije u ovakvom tipu obrazovanja, na prvom mestu uvek treba da bude učenik i njegove potrebe koje svakako mora pratiti odgovarajuća dokumentacija.

Ono što je zabrinjavajuće u odgovorima ispitanika jeste da jedan manji broj njih smatra da je koncept „obrazovanja za sve“ veoma loš, i da je potrebno decu sa smetnjama u razvoju izdvojiti u tzv. specijalne škole. Ono što se kao stav ispitanika takođe pojavljuje, jeste da je visina zarade presudna za prihvatanje rada u inkluzivnom obrazovanju, te da zbog male zarade nastavnici nisu voljni da prihvate po njima nove, dodatne obaveze, koje inkluzivno obrazovanje zahteva.

Prevazilaženje postojećih problema

Nakon pitanja o najvećim problemima sa kojima se ispitanici suočavaju u realizaciji inkluzivne nastave, ispitanicima je data mogućnost da iznesu svoje viđenje rešenja za navedene probleme. Tako su ispitanici istakli da se problemi mogu rešiti na sledeći način:

- ➔ **NEOPHODNO SMANJIVANJE BROJA UČENIKA U ODELJENJU** – ovaj stav koji su izneli pojedini ispitanici mogao bi se objasniti jednim dubljim istraživanjem. Iako je problem prevelikog broja učenika karakterističan isključivo za veće gradske sredine, veoma je važno da broj učenika u odeljenju bude adekvatan, kako bi se i učenicima sa smetnjom u razvoju i ostalim učenicima posvetilo dovoljno vremena i pažnje.
- ➔ **OBEZBEĐIVANJE FINANSIJSKIH I TEHNIČKIH USLOVA ZA REALIZACIJU INKLUZIVNOG OBRAZOVANJA** - o ovom problemu će biti reči u poslednjem delu izveštaja, ali je izvesno kroz podatke koji su navedeni u izveštaju i prikupljeni radom na terenu da tehnički uslovi nisu obezbeđeni a da se nedostatak finansijskih sredstava kontinuirano pojavljuje kao ključni problem.
- ➔ **DELEGIRANJE ISKLJUČIVO STRUČNIH LICA ZA RAD U INKLUZIVNOJ NASTAVI I ADEKVATNA I SVEOUBHVATNA OBUKA NASTAVNIKA** – kada je reč o stručnosti već je naglašeno da je potrebna kontinuirana sistemska obuka školskog i vanškolskog kadra za inkluzivnu nastavu.
- ➔ **ANGAŽOVANJE PEDAGOŠKOG ASISTENTA** – o potrebi angažovanja pedagoškog asistenta bilo je reči u prethodnom delu izveštaja, a ovo pitanje se nadovezuje na pitanje stručnosti aktera inkluzivnog obrazovanja. Ovu oblast je potrebno regulisati i utvrditi jasne i neophodne uslove kako bi se obezbedila stručnost osoba koje bi obavljale posao pedagoškog asistenta.
- ➔ **BOLJA I EFIKASNIJA SARADNJA SA RODITELJIMA I JAVNOŠĆU** – o ovom pitanju je takođe bilo reči. Vrednosti na kojima se inkluzija zasniva moraju biti prenete kako roditeljima dece sa smetnjom u razvoju tako i roditeljima dece sa kojima učenici sa smetnjom razvoju pohađaju nastavu. Jedino tako se može stvoriti povoljno okruženje u školi i stvoriti uslovi za efikasnu realizaciju inkluzivnog obrazovanja. Veoma je važno da se odnos društva prema licima sa smetnjom u razvoju promeni i doprinese aktivnom uključivanju i participaciji u svim oblastima društvenog života zajedno sa drugim licima.
- ➔ **VEĆE UČEŠĆE DRŽAVE, NADLEŽNIH INSTITUCIJA I MEDIJA** – u ovom kontekstu veoma je važno da institucije u svakom trenutku raspolažu sa stručnim osobljem koje može pružiti podršku školskom kadru i biti stalna podrška u njihovom radu. Takođe, veoma je važno da relevantni pravni okvir koji prati realizaciju inkluzivnog obrazovanja bude pripremljen na vreme i bude primenjiv u praksi.

5. Modeli kojima težimo

Trendovi inkluzivnog obrazovanja u Finskoj

Razvoj ka „školi za sve“ počeo je sedamdesetih godina. Pravna regulativa kojom se rukovodi obrazovni sistem u Finskoj zasniva se na jednakosti, pravu na obrazovanje i na principu inkluzije. *Najvažniji cilj obrazovanja je da podrži rast i razvoj jedinstvene ličnosti na sve raspoložive načine.*

Finski parlament odlučuje o obrazovnoj politici i o principima obrazovanja. Vlada, ministar prosvete i finški nacionalni bord za obrazovanje odgovorni su za implementaciju obrazovne politike na centralnom administrativnom nivou. *Vlada učestvuje u troškovima transferom sredstava pružaocima usluga.*

Glavni cilj finske obrazovne politike je da pruži svim građanima jednak pristup obrazovanju - *bez obzira na starost, mesto prebivališta, ekonomski status, pol ili maternji jezik.* Obrazovanje se posmatra kao fundamentalno pravo svih građana.

Osnovno obrazovanje mora da pruži mogućnost za raznolik razvoj, učenje, i za razvoj zdravog samopoštovanja, tako da učenici mogu da steknu znanje i veštine koje su im u životu potrebne, da budu sposobni za dalje studiranje i da učestvuju u razvoju demokratskog društva. *Osnovno obrazovanje mora da podržava jezički i kulturni identitet svakog učenika, razvoj maternjeg jezika, pruži bazično znanje itd.*

Neizostavne vrednosti osnovnog obrazovanja su ljudska prava, jednakost, demokratičnost, prirodna raznolikost, zaštita prirode, i jačanje multikulturalizma. *Osnovno obrazovanje promoviše odgovornost, i poštovanje prava i sloboda pojedinca.*

Na nivou škole, vrednosti se posebno vide na tri nivoa koji su međusobno povezana: *u školskoj kulturi, u socijalnom odnosu i u sadržaju obrazovanja.*

Pre osnovnog obrazovanja, deca mogu učestvovati u predškolskom obrazovanju u trajanju od jedne godine. *Više od 96% dece pohađa predškolsko obrazovanje.* Predškolsko obrazovanje je organizovano od strane socijalne ili obrazovne institucije.

Finski model sveobuhvatne škole stvoren je sedamdesetih godina 20. veka, ali je tek devedestih godina obuhvatio čitavu starosnu kohortu, kada su uključena deca sa ozbiljnijim smetnjama u razvoju. Obavezno obrazovanje počinje one godine kada dete napuni sedam godina a završava se kada je kompletiran nastavni plan osnovnog obrazovanja ili kada je prošlo deset godina od početka obaveznog obrazovanja. *Skoro sva deca (99.7%) kompletiraju nastavni plan osnovnog obrazovanja. Procenat onih koji to ne učine je veoma mali, manji od 0.5%. Posebno, dodatna deseta godina je moguća onima kojima je potrebna podrška kako bi bili sposobni da nastave obrazovanje u sekundarnom obrazovanju.*

Osnovna obrazovanje i nastavna sredstva dostupni su učenicima besplatno u školama u blizini njihovog stanovanja. Dodatno, učenici dobijaju besplatni obrok u školi svaki dan. *Po pravilu, ukoliko je škola udaljena preko 5 kilometara, pružalac usluga obrazovanja snosi troškove i obezbeđuje prevoz.* Lokalna samouprava može da pruži na dobrovoljnoj bazi jutarnje i popodnevne aktivnosti za učenike u osnovnom obrazovanju.

Osnovno obrazovanje pruža lokalna samouprava koja ima veliku autonomiju u organizaciji obrazovanja. Obrazovna administracija je fleksibilna i podržavajuća. *Umesto kontrole, finski sistem naglašava podršku i razvoj.*

Mreža obrazovnih ustanova pokriva celu zemlju. *Za 5.2 miliona stanovnika u Finskoj, postoji 4300 osnovnih škola, i skoro 500 srednjih škola.* Prosečan broj dece u osnovnom obrazovanju je u proseku 64000 dece. Lokalna samouprava upisuje đake u lokalne škole, ali učenici imaju slobodu da se upišu u druge škole ukoliko ima raspoloživih mesta. *Najmanje škole imaju manje od deset učenika, dok najveće imaju preko 900 učenika.* Pored javnih škola, postoji i mreža privatnih škola.

Najčešće decu uče nastavnici razredne nastave u prvih šest godina a nakon toga naredne četiri godine specijalizovani nastavnici predmetne nastave. 20% nastavnih sati predviđeno je za izborne predmete koje mogu izabrati deca sa svojim roditeljima. *Svaka škola odlučuje koji izborni predmeti su uključeni u nastavni sadržaj.*

Učenici uče u heterogenim grupama. *Socioekonomski status ne utiče na izbor škole jer je osnovno obrazovanje jednako za svakoga i razlike između škola su veoma male.* Finski obrazovni sistem je uspešan u dostizanju i kvaliteta i jednakosti istovremeno sa veoma malim troškovima. Nivo troškova je manji od OECD proseka.

Pre trideset godina Finska je prešla sa paralelnog, selektivnog obrazovnog sistema na sveobuhvatni, neslektivni obrazovni sistem u osnovnom obrazovanju. Tokom tih trideset godina Finska je prešla sa centralizovanog na decentralizovani sistem i nakon toga jedan mali korak se vratila na centralno upravljanje i podršku.

1994. godine obnovljeni Nacionalni obrazovni program dao je samo okvirne nacionalne smernice. Svaka lokalna samouprava i škola je trebalo na osnovu nacionalnog sadržaja da napravi nacrt sopstvenog specifičnog sadržaja na osnovu Nacionalnog obrazovnog programa. *Smatralo se da lokalne potrebe treba uzeti više u obzir, i da se specijalne osobenosti škole i njenog okruženja mogle biti upotrebljene u nastavi i učenju.*

Nastavni plan i program je kreiran tako da uzima u obzir i nacionalni i lokalni nivo na jedan nov način. Rad je postao interaktivan i koordinisan. *Učitelji su bili inspirisani jer su napokon imali uticaj na čitav obrazovni sistem. Takođe su osetili da su njihove procene bile uvažene, poštovane i upotrebljene u razvoju procesa na nacionalnom i lokalnom nivou.*

U isto vreme sistem nadzora škola i udžbenika bio je ukinut. Ne samo iz razloga jačanja autonomije lokalnih autoriteta već i zbog autonomije nastavnika u izboru metoda rada i materijala. Na taj način razvijena je kultura poverenja.

Nastavni sadržaj je viđen kao proces a ne kao proizvod i ima centralnu ulogu u školskom razvoju. Kooperativni način stvaranja nastavnog sadržaja na nacionalnom, lokalnom i školskom nivou je tipičan za finski obrazovni sistem.

Kada lokalni autoriteti i škole planiraju svoje nastavne sadržaje, od njih se očekuje da to urade u okviru nacionalnog nastavnog plana. *On obavezuje lokalne autoritete da i škole da sarađuju sa socijalnim i zdravstvenim ustanovama posebno za dobro učenika. Roditelji takođe imaju mogućnost da učestvuju u stvaranju nastavnog plana i sadržaja i određivanju obrazovnih ciljeva.*

U osnovi finskog obrazovnog sistema nalaze se dobri, visoko kvalifikovani, motivisani i samostalni nastavnici. Profesija učitelja je veoma popularna i cenjena u Finskoj. *Svi učitelji imaju visoko obrazovanje; visoko su kvalifikovani i cenjeni u svojoj profesiji.*

U pogledu školske klime, cilj je da ona bude otvorena, da pruža podršku i interaktivnu školsku kulturu koja podržava saradnju kako unutar škole, tako i zajednice i ostatka društva. Učenici takođe moraju uživati mogućnost da učestvuju u kreiranju i razvoju operativne školske kulture.

Nastavni aranžmani su po prirodi inkluzivni. Finski zakon o obrazovanju propisuje da svaki učenik ima pravo na podršku u učenju i ličnom razvoju. Svaki učenik ima pravo da dobije obrazovanje za posebne potrebe.

Specijalno obrazovanje i dalje ima ulogu u sveobuhvatnom obrazovanju. U finskom zakonodavstvu obrazovanje je podeljeno na redovno školovanje i na specijalno obrazovanje. Samo manje od 2% dece pohađa specijalne škole. Primarno, prema postojećem zakonodavstvu, uvek se u prvi plan postavlja stvaranje mogućnosti organizovanja obrazovanja i podrške u redovnom školovanju. Ipak, ne treba zaboraviti da je u nekim slučajevima organizovanje obrazovanja u odvojenim grupama ipak može biti najbolja podrška razvoju deteta.

Inkluzija u Sloveniji

Saradnja između redovnih škola i specijalizovanih institucija, gde postoje primeri dobre prakse, ustanovljeni su na nacionalnom nivou. Najčešće se to odnosi na škole koje nude prilagođene programe za učenike sa posebnim potrebama. *Ovaj obrazac omogućava transfere između programa, što znači da učenici sa specijalnim obrazovnim potrebama pohađaju posebne predmete u redovnim školama.*

U okviru specijalnih institucija i škola sa prilagođenim programom postoji mobilni servis koji se sastoji od stručnjaka za učenike sa smetnjama u razvoju. Oni su odgovorni za pružanje pomoći koja je potrebna za prevazilaženje nedostataka, barijera i nepravilnosti. Njihov posao je da posećuju decu i učenike u predškolskim institucijama i školama i da im pruže dodatnu profesionalnu podršku. Oni takođe nude savete nastavnicima i vaspitačima u pogledu prilagođavanja školskih aktivnosti svakom učeniku posebno.

Tokom uključivanja učenika sa emocionalnim i problemima ponašanja Ministarstvo prosvete sarađuje sa Ministarstvom za rad, porodicu i socijalna pitanja u procesu iznalaženja najadekvatnijeg rešenja.

Institut za prosvetu Republike Slovenije ima veoma važnu ulogu u uvođenju novina i inovacija u oblasti koja se odnosi na učenike sa posebnim potrebama. *Njegova misija je upravljanje projektima i uvođenje inovacija u praksu.*²⁹

Centar za upravljanje takođe funkcioniše u okviru Instituta za prosvetu. *On rukovodi aktivnostima vezanim za decu sa posebnim potrebama i nakon kompletiranog medicinskog pregleda usmerava učenika u najpogodniji obrazovni program, specifikuje oblik i obim dodatne profesionalne podrške i potencijalna ograničenja u pogledu broja učenika u odeljenjima. Takođe, nadgleda da li su kadrovski, prostorni i materijalni uslovi za obrazovanje predviđeni.*

Značajna uloga poverena je specijalizovanim institucijama za gluve, slepe i osobe sa telesnim invaliditetom, jer oni u okviru svojih nadležnosti, pružaju mobilni tretman deci i učenicima sa navedenim invaliditetom. Njihov rad obuhvata i obuku nastavnika. Institucije za gluve uključuju dobro razvijene zdravstvene jedinice koje takođe pružaju tretman deci sa složenim odnosno teškim govornim poremećajima koja zahtevaju adekvatan tretman.

Deca sa posebnim potrebama koja su u predškolskim ustanovama, školama i specijalnim jedinicama predškolskih institucija, i koja imaju više teških poremećaja, dobijaju pomoć profesionalaca različitog profila (npr. defektologa, fizioterapeuta, radnog terapeuta) i povremeno, pomoć od stručnjaka za govor i jezik, kao i psihologa.

²⁹ Jedan od tekućih projekata jeste onaj koji se odnosi na eksperimentalno uvođenje sadržaja koji se odnosi na učenike sa posebnim potrebama koji pate od ADHD poremećaja.

Deca i mladi sa posebnim potrebama sa teškim telesnim invaliditetom imaju stalnu podršku asitenta za uključivanje u obrazovanje. Asitenta plaća Ministarstvo prosvete i sporta. Asistent za decu sa fizičkim invaliditetom u predškolskom obrazovanju predviđen je od strane lokalne zajednice.

Redovan asistent, sa punim radnim vremenom, dodeljuje se deci kojima je potrebna pomoć tokom predškolskog vaspitanja i obrazovanja, tokom pružanja obaveznog ili proširenog nastavnog sadržaja.

Deca sa posebnim potrebama i učenici koji su uključeni u redovne škole ili predškolske ustanove imaju pravo na dodatne časove profesionalne pomoći kao je to propisano u posebnom planu koji je njima namenjen. *Dodatni časovi su namenjeni za prevazilaženje barijera, nedostataka i poremećaja (rehabilitaciona podrška) ili mogu imati oblik podrške u učenju sa ciljem olakšavanja učenja iz određenog predmeta.*

2006/2007. godine Ministarstvo prosvete i sporta objavilo je mrežu osnovnih škola, koje zadovoljavaju sve zahteve koji se tiču prostornog prilagođavanja za učenike sa ozbiljnim telesnim invaliditetom u invalidskim kolicima i to prema međunarodnim standardima.

U 2008. godini organizovano je iznajmljivanje složenijih tehničkih pomagala za učenike koji pohađaju redovno obrazovanje i slepe učenike. Ova pomagala pomažu slepim učenicima i učenicima sa oštećenim vidom da učestvuju u obrazovnom procesu.

U praksi, slepa deca i deca sa oštećenjem vida dobijaju veću količinu profesionalne pomoći u cilju prevazilaženja nedostataka, barijera i poremećaja. Dodatna pomoć ima formu obuke koju pruža Centar za obrazovanje slepih. Vežbe se sastoje od posebnih komunikacionih tehnika (upotrebu Brajevog pisma za pisanje na računaru i upotrebu tehničkih pomagala).

Prema poslednjim izmenama Pravilnika o standardima i normama u osnovnim školama, dozvoljeno je smanjivanje broja učenika u odeljenju ako u njemu ima učenika sa posebnim potrebama, u skladu sa uputstvom Komisije za decu sa posebnim potrebama. O broju učenika u razredu odlučuje grupa profesionalaca za svaku školu. Ukoliko odluka o smanjenju broja učenika zahteva formiranje novog odeljenja, škola mora dobiti odobrenje Ministarstva prosvete. Dodatna odeljenja mogu biti formirana samo na početku školske godine.

6.Okvir za inkluzivno obrazovanje

Na 40. stranici prikazan je teorijski okvir za realizaciju inkluzije u njenom punom obliku i koji na neki način predstavlja model za efektivnu implementaciju inkluzivnog obrazovanja. U kontekstu tog okvira, predstavljene su praktični koraci koje je potrebno sprovesti.

Resursi

Škola

- ➡ Veoma je važno prilagoditi prostor, opremu, programske sadržaje, udžbenike i nastavna sredstva učenicima sa smetnjama u razvoju.
- ➡ Školski kadar bi trebalo da prođe selekciju (upotrebom testova ličnosti), treba da bude kvalifikovan za posao koji obavlja i pripremljen za potrebu kontinuiranog usavršavanja, a znanje mora biti ozvaničeno diplomama npr. o specijalističkim studijama ili ukupnim brojem pohađanih seminara koji bi pružili celoviti uvid.
- ➡ Školski kadar bi trebalo da usvoji moralne principe, vrednosti i odgovornosti, i biti posvećen u poslu koji obavlja usvajajući vrednosti koje promovišu inkluzivno obrazovanje.
- ➡ Školski objekti bi trebalo u najvećoj mogućoj meri da budu prilagođeni učenicima sa smetnjama u razvoju.
- ➡ Podrška roditelja i zajednice je takođe od ogromne važnosti i predstavlja važan uslov za realizaciju inkluzije u školi. Na ovom polju treba uložiti mnogo vremena i truda kako bi se osnažili roditelji i zajednica za prihvatanje ovakvog modela obrazovanja.
- ➡ Potrebno je doneti precizne akcione planove i vršiti kontinuirano procenu potreba kako bi se uslovi prilagođavali učenicima i njihovim potrebama.
- ➡ Od velike su važnosti i planovi evaluacije i samoevaluacije kako bi se uočili mogući problemi i predvidela rešenja, čime bi se eliminisale nedoumice i lutanja u radu.

Karakteristike učenika

- ➡ Podaci o učeniku, njegovim potrebama, specifičnostima i podrška različitosti čini važan resurs i realizaciji inkluzije. Ona se ostvaruje usvajanjem adekvatnih vrednosti.

- ➞ Vršnjačka grupa kao zajednica učenika različitih potreba i specifičnosti može biti velika podrška.

Rad sa darovitom decom³⁰

- ➞ Osim u području svoje darovitosti, darovita deca su u ostalim područjima slična svojim vršnjacima i imaju potrebu da ih oni prihvataju. Darovito dete mora naučiti da poštuje i one manje darovite i da živi i sarađuje sa njima.
- ➞ Druženje sa vršnjacima sličnih, visoko razvijenih sposobnosti je korisno kako zbog međusobnog podsticanja, tako i zbog smanjenja osećaja izolovanosti.
- ➞ Potreba za radom sa obogaćenim vaspitno-obrazovnim programima koji nude različite mogućnosti - širenje obrazovnog programa u širinu i dubinu, stvaranje novih programa, mentorski rad sa stručnjacima, grupe za nadarene i sl.
- ➞ Darovitoj deci je važno omogućiti samostalan rad i istraživanje.
- ➞ Darovitoj deci je ponekad dobro postaviti zadatke u blizini krajnjih granica tzv. približnog razvoja.
- ➞ Zadovoljavanje potrebe učestvovanja u širokim programima kojima se podstiče celokupni razvoj je važno kako ne bi došlo do prebrze ili preuske specijalizacije, što bi kasnije moglo ugroziti razvoj ličnosti ili nekih drugih sposobnosti.

Obeležja porodice / zajednice

- ➞ Stavovi roditelja se moraju pratiti i u skladu sa njima pristupiti adekvatnim obukama kako bi podržali napore koji su usmereni ka detetu sa smetnjom/smetnjama u razvoju.
- ➞ Potrebno je proceniti koji faktori mogu uticati na stavove roditelja. Oni mogu da zavise od prihoda domaćinstva, ekonomskih uslova, kulturno – religijskih faktora.
- ➞ Od izuzetnog značaja u ovoj oblasti jeste multisektorska koordinacija i saradnja, koja bi trebalo da bude na najvišem mogućem nivou.

³⁰ Darovitost je kombinacija sposobnosti i osobina ličnosti. Izraz „darovitost” koristi se za opisivanje dece natprosečne inteligencije koja su visoko usmerena na zadatak i pokazuju visok nivo kreativnosti. Urođena dispozicija za postizanje izvrsnosti u određenom području te osobine ličnosti jesu nužan, ali ne i dovoljan uslov za postizanje natprosečnog rezultata. Hoće li se te predispozicije razviti i pokazati zavisi od brojnih spoljnih činilaca koji tokom razvoja deluju na detetovu ličnost (pre svega porodične i obrazovne okolnosti).

Kontekstualni okvir

- ➞ Makro-ekonomska i fiskalna politika imaju veliki uticaj na resurse koji su navedeni.
- ➞ Politička stabilnost, politička volja i decentralizacija predstavljaju važan uslov za realizaciju inkluzivnog modela obrazovanja.
- ➞ Međunarodna koordinacija u kontekstu razmene iskustava, informacija i sl. može doprineti prevazilaženju problema i nedoumica.
- ➞ Kontinuirano prikupljanje i analiza podataka od velike je važnosti kako bi se pratilo postojeće stanje i na osnovu toga preduzimale konkretne mere.
- ➞ Jasno postavljeni nacionalni ciljevi i standardi za inkluzivno obrazovanje predstavljaju osnovu na kojoj se zasnivaju svi uži ciljevi inkluzivnog obrazovanja.
- ➞ Stabilni načini finansiranja i raspodela sredstava neophodni su za obezbeđenje sredstava za realizaciju inkluzije.
- ➞ Sistematski transfer znanja efikasan je mehanizam za razmenu znanja i sticanje neophodnih informacija za praktičan rad.
- ➞ Efikasno i koordinisano upravljanje sistemom obrazovanja takođe je jedan od važnih uslova.
- ➞ Više puta naglašavana važnost učešća roditelja i zajednice pojavljuje se i na ovom nivou, jer predstavlja važan aspekt od najvišeg do najnižeg nivoa realizacije inkluzije.
- ➞ Usvajanjem vrednosti i principa podiže se svest i osetljivost zajednice, koja doprinosi pozitivnom pristupu društva i pojedinaca inkluzivnom modelu obrazovanja.

Procesi

Školski ambijent

- ➞ Školski ambijent treba da bude takav da obezbedi poštovanje svim učenicima.
- ➞ Potrebno je da postoji određena misija, kojom bi se škole rukovodile i odredile svoje ciljeve u skladu sa misijom.
- ➞ Školski kadar na osnovu usvojenih vrednosti bi trebalo da ima pozivitan stav prema inkluzivnom obrazovanju i njegovim ciljevima.

- ➡ Obezbeđivanje učešća dece, roditelja i zajednica u čitavom procesu, uz mogućnost izbora najboljih i najadekvatnijih rešenja veoma je važno.
- ➡ Okruženje dece bi trebalo da bude takvo da pruža sigurnost i bezbednost u isto vreme.
- ➡ Školski sistem je potrebno integrisati, povezati sa ključnim institucijama i akterima, kako bi bio efikasniji.
- ➡ Timovi za podršku treba da sarađuju sa školskim kadrom, sa institucijama nadležnim za realizaciju kao i među sobom, u cilju razmenjivanja informacija i iskustava.

Obučavanje / učenje

- ➡ Uzimajući u obzir specifičnost svakog učenika, potrebno je ostaviti na raspolaganju dovoljno vremena za učenje i usvajanje sadržaja.
- ➡ Razvijanje aktivnih metoda učenja je jedan od načina inkluzije deteta u obrazovni proces.
- ➡ Obezbeđivanje integrisanih sistema za procenjivanje i adekvatnu podršku u svakom trenutku važan je segment realizacije.
- ➡ Veličina odeljenja bi trebalo da bude odgovarajuća, da bi pružila dovoljno vremena i pažnje školskom kadru za sprovođenje ciljeva.
- ➡ Prilagođavanje sadržaja individualnim potrebama jedan je od ključnih aspekata usvajanja sadržaja.
- ➡ Podrška aktivnom učešću učenika doprinosi stvaranju ambijenta u kojem se individualne razlike postavljaju u drugi plan.

Rezultati

Rezultati koji se očekuju i koji se mogu postići primenom ovog okvira mogu biti sledeći:

Dostignuće

- ➔ POSTIZANJE ZNANJA, VEŠTINA I UMEĆA
- ➔ POSTIZANJE VREDNOSTI I PRINCIPA DOBROG GRAĐANINA
- ➔ DOPRINOS LIČNOM RAZVOJU
- ➔ POZITIVAN STAV PREMA UČENJU
- ➔ USPEŠNOST SAMOODREĐIVANJA
- ➔ USPEŠNOST SAMOPOŠTOVANJA
- ➔ VEŠTINE DRUŠTVENOG I NEZAVISNOG ŽIVLJENJA

- ➔ FORMALNO OKONČANJE OBRAZOVANJA
- ➔ STICANJE DIPLOME/KVALIFIKACIJE
- ➔ PRIPREMA ZA ŽIVLJENJE STANDARDIMA ODRASLE OSOBE

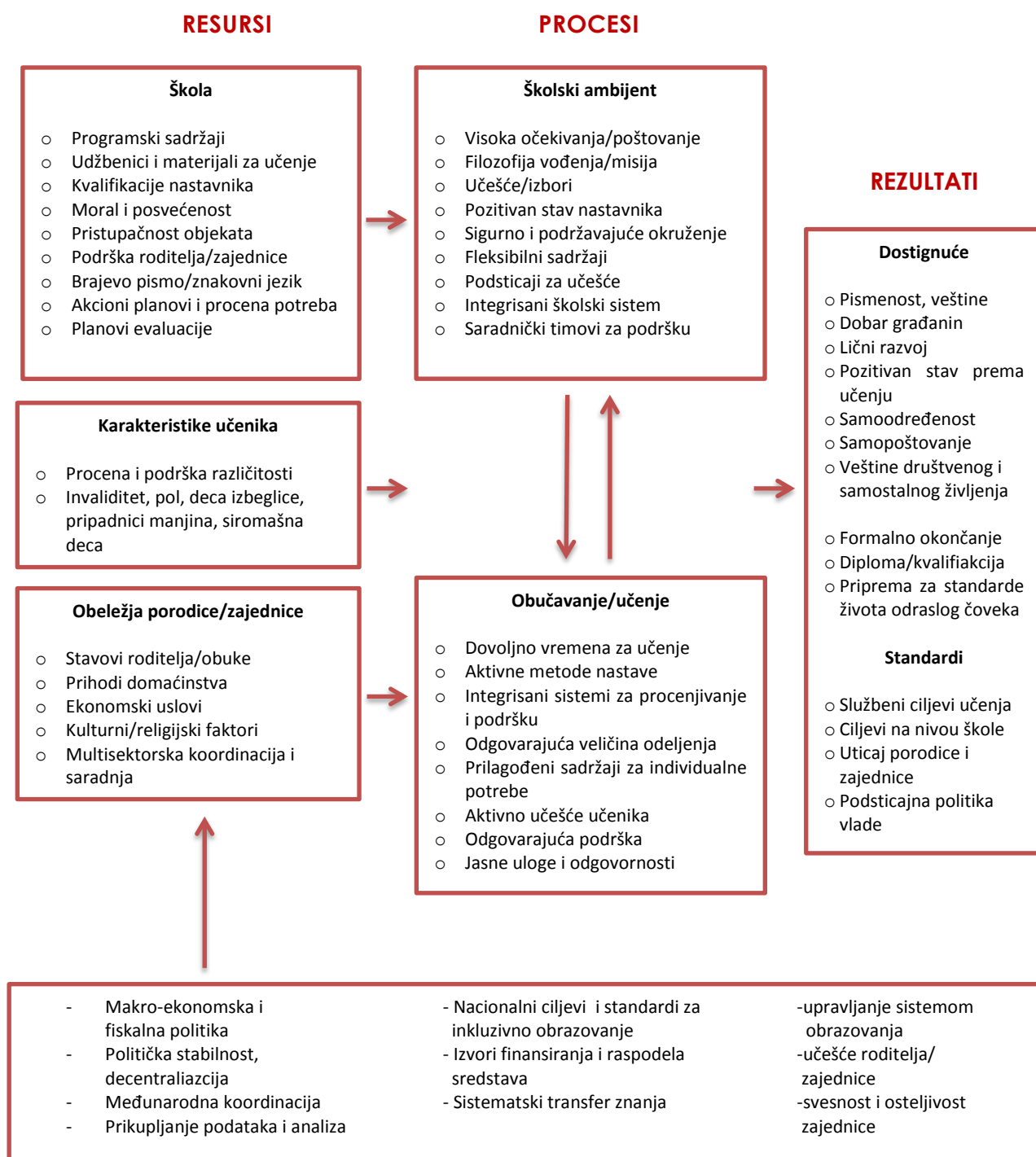
40

Da bi se navedeni rezultati postigli, potrebno je uspostavljanje jasnih standarda:

Standardi

- ➔ ZVANIČNI CILJEVI OBRAZOVANJA
- ➔ CILJEVI OBRAZOVANJA NA NIVOU ŠKOLE
- ➔ UTICAJ PORODICE I ZAJEDNICE
- ➔ PODSTICAJNA POLITIKA VLADE

Okvir za inkluzivno obrazovanje

Okvir preuzet i prilagođen od: Susan J.P. (2003). *Inclusive education: achieving education for all by including those with disabilities and special education needs*. Prepared for the disability group. Str. 29